

«Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο»

«Σύγχρονες τάσεις στη γλωσσολογία για εκπαιδευτικούς»

Διπλωματική εργασία

«Οι διαλεκτικές ποικιλίες της Ανατολικής και Δυτικής Κρήτης:
Περιγραφή και σενάρια διδασκαλίας στο γλωσσικό μάθημα της Γ'
Γυμνασίου»

Σοφία Γ. Λενταράκη

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Κατσούδα Γεωργία

Χανιά Κρήτης, Ιούνιος 2024

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή/της φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο/η συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του/της συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του/της συγγραφέα/δημιουργού. Ο/Η συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

«Οι διαλεκτικές ποικιλίες της Ανατολικής και Δυτικής Κρήτης:
Περιγραφή και σενάρια διδασκαλίας στο γλωσσικό μάθημα της Γ'
Γυμνασίου»

Σοφία Γ. Λενταράκη

Επιτροπή επίβλεψης διπλωματικής εργασίας

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Γεωργία Κατσούδα

Καθηγήτρια-Σύμβουλος, ΕΑΠ

Συν-Επιβλέπουσα καθηγήτρια:

Μαρίνα Τζακώστα

Καθηγήτρια-Σύμβουλος, ΕΑΠ

Χανιά Κρήτης, Ιούνιος 2024

Ευχαριστίες....

Κλείνοντας τον κύκλο συγγραφής της μεταπτυχιακής διπλωματικής μου εργασίας, νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω θερμά όλους εκείνους που με τον δικό τους τρόπο συνέβαλαν σε όλη αυτήν την επίπονη και συνάμα δημιουργική διαδικασία.

Αρχικά, οφείλω πολλές ευχαριστίες όχι μόνο στην συνεπιβλέπουσα καθηγήτρια, κ. Μαρίνα Τζακώστα αλλά και στην επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, την κ. Γεωργία Κατσούδα, η οποία ανταποκρινόταν πολύ άμεσα στις ανάγκες μου ακόμα και σε προχωρημένο της ώρας, προκειμένου να επιλυθούν ζητήματα της εργασίας και να αποφευχθούν καθυστερήσεις. Η δυναμική της στήριξη ήταν καθοριστικός παράγοντας για να προχωρήσω σωστά την εργασία. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους φιλολόγους, κ.Ξανθινάκη Αντώνη και κ.Φωτεινάκη Αγγελική, για την συνεισφορά τους στην εξεύρεση διαλεκτικού υλικού.

Τέλος, ευχαριστώ θερμά την οικογένειά μου για την διαρκή συμπαράσταση, κατανόηση και πολύτιμη βοήθεια που προσέφερε σε όλα τα βήματά μου. Χωρίς αυτούς τίποτα δεν θα ήταν το ίδιο.

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία μελετά τα γνωρίσματα της ανατολικής και δυτικής γλωσσικής ποικιλίας της Κρήτης, καθώς και τη διδακτική αξιοποίησή τους στο σχολικό μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας της Γ' τάξης Γυμνασίου. Αρχικά παρουσιάζονται οι γεωγραφικές γλωσσικές ποικιλίες και η σχέση τους με την κοινή. Έπειτα γίνεται εκτενής αναφορά στα παγκρητικά χαρακτηριστικά σε όλα τα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης, ενώ στη συνέχεια γίνεται λεπτομερής παρουσίαση των γνωρισμάτων της ανατολικής και δυτικής κρητικής ποικιλίας. Αφού αναλυθεί η θέση των διαλέκτων στα σύγχρονα αναλυτικά προγράμματα από το 1982 έως το 2023, αλλά και ο βαθμός ανταπόκρισης των σχολικών εγχειριδίων στα προγράμματα σπουδών, παρουσιάζεται ο ρόλος των διαλεκτικών ποικιλιών στην καλλιέργεια του κριτικού γραμματισμού των εκπαιδευόμενων. Μάλιστα, διασαφηνίζεται και η σπουδαιότητα αξιοποίησης του μοντέλου του πολυγραμματισμού στην εκπαίδευση. Ακολούθως, αφού διατυπωθεί το θεωρητικό πλαίσιο των σεναρίων διδασκαλίας που θα εφαρμοστούν, παρουσιάζονται τρία σενάρια διδασκαλίας με βασικό στόχο την εξοικείωση με τις διαλέκτους γενικά και την κρητική συγκεκριμένα, αλλά και την συνειδητοποίηση της αξίας τους. Το πρώτο σενάριο αφορά τη διδασκαλία της γλωσσικής ποικιλίας της Ανατολικής Κρήτης, το δεύτερο της Δυτικής Κρήτης και το τρίτο αφορά και τις δύο συγκεντρωτικά.

Λέξεις- Κλειδιά

γεωγραφικές γλωσσικές ποικιλίες, διάλεκτοι, Κρητική διάλεκτος, ανατολική κρητική ποικιλία, δυτική κρητική ποικιλία, σενάρια διδασκαλίας, γραμματισμοί

“The geographical varieties of Eastern and Western Crete: Description and didactic scenarios in the language course of the third class of Secondary School”

Abstract

The present master's dissertation studies the characteristics of the eastern and western dialectal variety of Crete, as well as their didactic utilization in the school lesson of Modern Greek Language of the third class of Secondary School. At first, the geographical varieties and their relationship with the common one are presented. Then there is an extensive reference to the common characteristics of all Cretan sub-varieties, and then there is a detailed presentation of the characteristics of the eastern and western cretan variety. After analyzing the position of dialects in school curriculums from 1982 to 2023, as well as the degree of responsiveness of school books to curriculum, the role of dialectic varieties in cultivating students' critical literacy is presented. In fact, the importance of utilizing the model of multiliteracy in education is clarified. Then, after formulating the theoretical frame of the didactic scenarios that will be applied, three didactic scenarios are presented through which students will become familiar with the modern Greek dialects and the Cretan variety in particular and understand their importance for the Greek language and culture. The first scenario focuses on the variety of Eastern Crete, the second on Western Crete and the third focuses on both Cretan dialects.

Key Words

geographical varieties, dialects, Cretan dialect, eastern Cretan variety, western Cretan variety, didactic senaria, multiliteracies

Περιεχόμενα

A. Θεωρητικό Μέρος: Κρητική διάλεκτος και ενδοδιαλεκτικές ποικιλίες.....	8
1. Γλωσσικές ποικιλίες- Έμφαση στις γεωγραφικές.....	8
1.1 Η κοινή και οι γεωγραφικές γλωσσικές ποικιλίες.....	8
1.2 Οι διάλεκτοι του ελλαδικού χώρου	10
2. Η κρητική διάλεκτος	11
2.1 Η περίπτωση της κρητικής διαλέκτου- Η διαλεκτική ποικιλία της Ανατολικής και της Δυτικής Κρήτης.....	11
2.2 Ομοιότητες μεταξύ των δύο κρητικών διαλεκτικών ποικιλιών.....	13
2.3 Διαφορές μεταξύ των δύο κρητικών διαλεκτικών ποικιλιών.....	15
2.3.1 Η διαλεκτική ποικιλία της Ανατολικής Κρήτης.....	16
2.3.2 Η διαλεκτική ποικιλία της Δυτικής Κρήτης.....	18
3. Γεωγραφικές διάλεκτοι και προγράμματα σπουδών.....	20
3.1 Η θέση των διαλέκτων στα σύγχρονα Αναλυτικά Προγράμματα.....	20
3.2 Πραγματοποιημένες έρευνες για τη θέση των διαλέκτων στην εκπαίδευση.....	22
3.3 Ο ρόλος των διαλέκτων στην ανάπτυξη του κριτικού γραμματισμού.....	25
B. Σενάρια διδασκαλίας ανατολικής και δυτικής κρητικής ποικιλίας στο γλωσσικό μάθημα της Γ' τάξης Γυμνασίου.....	27
1. Σχεδιασμός σεναρίων διδασκαλίας.....	27
1.1 Θεωρητικό πλαίσιο.....	27
1.2 Υλικό διδασκαλίας και μέθοδοι.....	28
1.3 Στόχοι διδασκαλίας	30
2. Εφαρμογή σεναρίων διδασκαλίας.....	31
2.1 Σενάριο διδασκαλίας για τη διάλεκτο της Ανατολικής Κρήτης.....	31
2.2 Σενάριο διδασκαλίας για τη διάλεκτο της Δυτικής Κρήτης.....	40
2.3 Σενάριο διδασκαλίας και για τις δύο ενδοδιαλεκτικές κρητικές ποικιλίες.....	48
3. Συμπεράσματα	57
Βιβλιογραφία.....	60

A. Θεωρητικό Μέρος: Κρητική διάλεκτος και ενδοδιαλεκτικές ποικιλίες

1. Γλωσσικές ποικιλίες- Έμφαση στις γεωγραφικές

Η πραγμάτωση της επικοινωνίας μεταξύ των μελών μιας κοινωνίας γίνεται με τη χρήση ενός γλωσσικού κώδικα που γνωρίζουν από κοινού. Παρά τη χρήση του κοινού γλωσσικού κώδικα, αυτός παρουσιάζει διαφοροποιήσεις κατά την αξιοποίησή του από τους χρήστες (Δελβερούδη, 2001α).

Βάσει της γλωσσικής διαφοροποίησης ανά γεωγραφική περιοχή, η γλώσσα διακρίνεται σε “γεωγραφικές γλωσσικές ποικιλίες” (διαλέκτους και ιδιώματα). Επιπλέον, με κριτήριο τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του κάθε ομιλητή, δηλαδή του κοινωνικού του status, της ηλικιακής κατηγορίας στην οποία ανήκει, της εργασιακής του απασχόλησης και του επιπέδου μόρφωσής του, μιλάμε για “κοινωνικές γλωσσικές ποικιλίες” καθώς οι παράγοντες αυτοί επηρεάζουν τις γλωσσικές επιλογές του. Τέλος, υπάρχουν και οι “υφολογικές γλωσσικές ποικιλίες” οι οποίες διαμορφώνονται με βάση τα συμφραστικό πλαίσιο της επικοινωνίας, δηλαδή με βάση με το ποιος είναι ο συνομιλητής μας, ποιος είναι ο σκοπός της επικοινωνίας καθώς και σε τι πλαίσιο πραγματώνεται (Δελβερούδη, 2001α).

1.1 Η κοινή και οι γεωγραφικές γλωσσικές ποικιλίες

Οι νεοελληνικές γεωγραφικές ποικιλίες βρίσκονται στον αντίποδα της νεοελληνικής κοινής. Η ελληνική γλώσσα, παρά την μακραίωνη ιστορική της ύπαρξη, δεν παρουσίασε ποτέ ενιαίο τρόπο ομιλίας από τους ομιλητές της στον ελληνόγλωσσο γεωγραφικό χώρο, αλλά σχηματίστηκαν κατά τόπους γλωσσικές παραλλαγές.

Η Κοινή Νέα Ελληνική είναι μια από τις διαλεκτικές γλωσσικές παραλλαγές που προτυποποιήθηκε (Ακαδημία Αθηνών, χ.χ.¹) με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζεται από κύρος και την καθιέρωση της χρήσης της (Δελβερούδη, 2001β). Η κοινή νεοελληνική έχει κωδικοποιηθεί σε λεξικά και γραμματικές και αποτελεί την επίσημη γλώσσα του κράτους αλλά και τη γλώσσα του εκπαιδευτικού συστήματος (Δελβερούδη, 2001β). Η επικράτηση της συγκεκριμένης γλωσσικής ποικιλίας έναντι των άλλων στις κρατικές λειτουργίες οφείλεται σε ιστορικά αίτια και όχι σε κάποια εγγενή ανωτερότητα αυτής της ποικιλίας (Κακριδή-Φερράρι, 2007). Άλλωστε, στην επιστήμη της γλωσσολογίας δεν γίνονται δεκτές αντιλήψεις περί ανωτερότητας και κατωτερότητας γλωσσών και κατ' επέκταση γλωσσικών ποικιλιών, καθώς όλες οι δήθεν σπουδαίες γλώσσες που καθιερώθηκαν ως πρότυπες πέρασαν κάποτε από το στάδιο του χαρακτηρισμού τους ως “διαλέκτους” (Δελβερούδη, 2001β).

Οι γεωγραφικές γλωσσικές ποικιλίες διακρίνονται σε διαλέκτους και ιδιώματα. Οι διάλεκτοι αποτελούν γεωγραφικές γλωσσικές ποικιλίες που παρουσιάζουν πολύ μεγάλο βαθμό διαφοροποίησης από την κοινή σε όλα τα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης (Δελβερούδη, 2001α· Κοντοσόπουλος, 2008, σ.1) σε σημείο τέτοιο που δεν γίνονται εύκολα κατανοητές από ομόγλωσσους ομιλητές που δεν γνωρίζουν τη συγκεκριμένη διαλεκτική ποικιλία (Ακαδημία Αθηνών, χ.χ.²). Για την περίπτωση των ιδιωμάτων, θα λέγαμε ότι αποτελούν ποικιλίες της γλώσσας που εμφανίζουν αισθητές αποκλίσεις από την κοινή, χωρίς όμως να εμποδίζουν την κατανόηση των λεγομένων από μη διαλεκτόφωνους χρήστες (Κοντοσόπουλος, 2008, σ.1). Οι αποκλίσεις των ιδιωμάτων από την κοινή γίνονται φανερές κατά κύριο λόγο στο λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται αλλά και στη φωνητική. Να σημειωθεί πως ο βαθμός απόκλισης της κάθε διαλέκτου από την πρότυπη γλώσσα είναι ανάλογος με την απόσταση του τόπου από το αστικό κέντρο όπου ομιλείται η κοινή, αλλά καθορίζεται και από τη γεωφυσική απομόνωση του τόπου (Δελβερούδη, 2001α).

¹ Αντλήθηκε από την ιστοσελίδα

<http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects/neohellenic/whatisdialect>

² ό.π.

1.2 Οι διάλεκτοι του ελλαδικού χώρου

Σύμφωνα με την Ακαδημία Αθηνών (χ.χ.)³ και τον Κοντοσόπουλο (2008, σ.2-3), ως διάλεκτοι μπορούν να χαρακτηριστούν αυστηρά η τσακωνική, η ποντιακή, η καππαδοκική, η νοτιο-ιταλική και καταχρηστικά η κυπριακή και η κρητική. Οποιαδήποτε άλλη γεωγραφική γλωσσική ποικιλία θα μπορούσε με επιστημονική προσέγγιση να θεωρηθεί ως ιδίωμα.

Ένα πολύ σημαντικό ισόγλωσσο αποτελεί η στένωση και η αποβολή, βάσει των οποίων διακρίνουμε τις γεωγραφικές ποικιλίες σε βόρειες (όταν έχουν αυτά τα δύο ισόγλωσσα) και νότιες (όταν δεν έχουν κανένα από τα δύο). Τα βόρεια ιδιώματα είναι εκείνα που η χρήση τους γεωγραφικά οριοθετείται σε περιοχές του βόρειου ελλαδικού χώρου και συγκεκριμένα πάνω από τον Κορινθιακό κόλπο. Βασικά γνωρίσματα των βόρειων ιδιωμάτων είναι η αποβολή των άτονων /i/ και /u/ (πχ. *πηγάδ'*, αντί για *πηγάδι*) και η στένωση των άτονων /o/ και /e/ σε [u] και [i], αντίστοιχα (πχ. *φιγγάρ'* αντί για *φεγγάρι* και *χωράφ'* αντί για *χωράφι*). Η κρητική διάλεκτος που ανήκει στα νότια ιδιώματα διατηρεί αμετάβλητα τα φωνήεντα αυτά (Μυτούλα, 2008).

Σύμφωνα με την Ακαδημία Αθηνών (χ.χ.)⁴, δεν συμφωνούν όλοι οι ερευνητές για τα κριτήρια κατάταξης των νεοελληνικών διαλέκτων. Παρουσιάζονται όμως παρακάτω κάποια βασικά γνωρίσματα των διαλέκτων ανά περιοχή του ελλαδικού χώρου.

Τα βόρεια ιδιώματα πέρα από το φαινόμενο της αποβολής των άτονων /i/ και /u/ και της στένωσης των άτονων /o/ και /e/ σε [u] και [i] όπως προαναφέρθηκε, χαρακτηρίζονται από τη χρήση του αρσενικού άρθρου [i] αντί του [o] της πρότυπης ποικιλίας (πχ. *ι Γιώργους*, αντί *ο Γιώργος*). Επίσης, το έμμεσο αντικείμενο των δίπτωτων ρημάτων σχηματίζεται στην αιτιατική πτώση και όχι στην γενική (πχ. *θα σε φέρω μήλα*, αντί *θα σου φέρω μήλα*).

Οι διαλεκτικές ποικιλίες των νησιών του Αιγαίου (γεωγραφικές ποικιλίες Κυκλάδων, Δωδεκανήσων, Κυθήρων, Κρήτης, Σκύρου κ.ά.) αλλά και εκείνες της Μικράς Ασίας

³ Αντλήθηκε από <http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects/neohellenic/dialects>

⁴ Αντλήθηκε από <http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects/neohellenic/classification>

εμφανίζουν το φαινόμενο του “τσιτακισμού”, κατά το οποίο ο φθόγγος [k] προφέρεται ως [ts] ή [te] . Σε πολλές από τις παραπάνω ποικιλίες το ρήμα “κυκλώνω” προφέρεται [tsi’klono] ή [tei’klono]. Ακόμη, στο Αιγαίο παρατηρείται αυξημένη χρήση της ερωτηματικής αντωνυμίας “είντα” αντί για “τι”. Επίσης, στις παραπάνω διαλεκτικές ποικιλίες η προσωπική αντωνυμία τίθεται μετά το ρήμα (πχ. κρατώ σου, αντί σου κρατώ)

Ένα σημαντικό ισόγλωσσο αποτελεί η διπλή προφορά των συμφωνικών φθόγγων που απαντά στις διαλεκτικές ποικιλίες της Κύπρου, των Δωδεκανήσων και της Κάτω Ιταλίας (πχ. γλώσ-σα, βύσ-σινο). Ιδιαίτερα στα Δωδεκάνησα και την Κύπρο όχι μόνο διατηρείται το -ν στο τέλος των λέξεων (πχ. κόρην, θάλασσαν), αλλά και επικρατεί η κατάληξη -ουσι στο γ’ πληθυντικό Ενεστώτα ενεργητικής φωνής (πχ. παίζουνσι, αντί παίζουν). Στους παρελθοντικούς χρόνους αναπτύσσεται χρονική αύξηση, ακόμη και όταν αυτή δεν λειτουργεί ως φορέας τόνου, και μάλιστα συχνά έχει και τη μορφή η- (πχ. ήπαιξα).

Ένα άλλο σημαντικό ισόγλωσσο αποτελεί η ασυνιζησία η οποία απαντά στις γεωγραφικές ποικιλίες της Μάνης, των Επτανήσων, του Πόντου κ.ά. (πχ. τα παιδιά ,αντί για τα παιδιά, η συκέα, αντί η συκιά). (Ακαδημία Αθηνών, χ.χ.)⁵

2. Η κρητική διάλεκτος

2.1 Η περίπτωση της κρητικής διαλέκτου- Η διαλεκτική ποικιλία της Ανατολικής και της Δυτικής Κρήτης

Η κρητική διάλεκτος αποτελεί γεωγραφική γλωσσική ποικιλία που μιλιέται στο νησί της Κρήτης και προέρχεται από την ελληνιστική κοινή. Η χρήση της κρητικής διαλέκτου φαίνεται ότι δεν περιορίζεται μόνο εντός των ορίων του νησιού αλλά επεκτείνεται και στα παράλια της Τρίπολης του Λιβάνου καθώς και στη Χαμεντίγιε της νότιας Συρίας. Οι χρήστες της διαλέκτου που βρίσκονται εκτός των ορίων της Κρήτης είναι μουσουλμανικοί πληθυσμοί

⁵ Αντλήθηκε από

<http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects/neohellenic/classification>

ελληνόφωνοι τρίτης έως και πέμπτης γενιάς, οι οποίοι έφυγαν από το νησί στο διάστημα 1866-1897. Η επιθυμία τους για διατήρηση της κρητικής παράδοσης, διαλέκτου και

συνείδησης είναι έντονη και οι δεσμοί τους με την Κρήτη και την Ελλάδα στενοί. Επιπρόσθετα, η κρητική διάλεκτος μιλιέται και από μουσουλμάνους κρητικούς στη Σμύρνη, στα Μοσχονήσια, στα Άδανα της Τουρκίας και στο Αδραμύτι. Οι άνθρωποι αυτοί έφυγαν από το νησί το 1923 λόγω της μικρασιατικής καταστροφής (Τσάκωνα, 2007).

Πριν προχωρήσουμε στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κρητικής διαλεκτικής ποικιλίας που την διαφοροποιούν τόσο από την πρότυπη νέα ελληνική όσο και από άλλες διαλεκτικές ποικιλίες, θα πρέπει να σημειώσουμε κάποια ιστορικά στοιχεία. Αρχικά να σημειώσουμε ότι η Κρήτη πέρασε από το στάδιο της αραβοκρατίας. Καταλήφθηκε από Άραβες μετανάστες το 823 μ.Χ και έμεινε υπό αραβική κυριαρχία ως το 967, έτος κατά το οποίο απελευθερώθηκε από τον Νικηφόρο Φωκά και περιήλθε ξανά στα χέρια της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Η γεωγραφική θέση του νησιού και η σχετική απομόνωσή του από τις άλλες ελληνικές περιοχές αποτελεί αποφασιστικό παράγοντα για την διαμόρφωση γλωσσικών ιδιαιτεροτήτων και χαρακτηριστικών που την διακρίνουν από άλλες διαλέκτους. Η διαμόρφωση αυτών των γνωρισμάτων άλλωστε είχε αρχίσει ήδη να συντελείται πριν από την έναρξη της αραβοκρατίας στην Κρήτη, καθώς η γλώσσα του νησιού δεν είχε σπουδαίο ρόλο στη ζωή της βυζαντινής αυτοκρατορίας (Τζιτζιλής, 2000, σ.11).

Σε γραπτή μορφή η κρητική διάλεκτος εμφανίζεται επί ενετοκρατίας. Από τον 14ο αιώνα φαίνεται να υπάρχουν κείμενα στην διάλεκτο αυτή αλλά η κρητική λογοτεχνία γνωρίζει ακμή από τον 16ο αιώνα έως τα μέσα του 17ου αιώνα. Προς δυσaréσκεια των φιλολόγων όλη η λογοτεχνική παραγωγή του νησιού εκείνης της περιόδου ακμής είναι σε έμμετρο λόγο. Ο “Ερωτόκριτος” του Βιτσέντζου Κορνάρου, που χρονολογείται στα τέλη του 16ου αιώνα, θεωρείται ένα αριστούργημα γραμμένο σε κρητική διάλεκτο. Από το 1669 έως τον 19ο αιώνα, περίοδο τουρκοκρατίας στην Κρήτη, δεν υπάρχει γραπτή παραγωγή στην κρητική διάλεκτο (Κοντοσόπουλος, 2008, σ. 29-30). Σύμφωνα με τον Παπαναστασίου (2015, σ.40-41), η διάλεκτος της Κρήτης χρησιμοποιείται μέχρι και σήμερα όχι μόνο από άτομα μεγαλύτερης ηλικίας αλλά και από πιο νεαρά. Μάλιστα, παρατηρείται ότι ειδικά στις

αγροτοκτηνοτροφικές περιοχές που είναι πιο απομονωμένες η κρητική διάλεκτος επιβιώνει σε μεγάλο βαθμό, ακόμα και στις πιο μικρές ηλικίες.

Είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι εντός των ορίων της κρητικής νήσου η κρητική διάλεκτος δεν πραγματώνεται με τον ίδιο τρόπο παντού, αλλά παρουσιάζει ενδοδιαλεκτικές διαφοροποιήσεις. Έτσι διακρίνουμε το ιδίωμα της Ανατολικής Κρήτης που χρησιμοποιείται στο νομό Ηρακλείου και Λασιθίου, αλλά και το ιδίωμα της Δυτικής Κρήτης που χρησιμοποιείται στο νομό Χανίων και Ρεθύμνης (Κατσούδα & Χαιρετάκης, υπό έκδ.)

2.2 Ομοιότητες μεταξύ των δύο κρητικών διαλεκτικών ποικιλιών

Παρακάτω κρίνεται σκόπιμο να παρουσιαστούν συνοπτικά τα βασικά γνωρίσματα της διαλέκτου της Κρήτης που χρησιμοποιούνται παγκρητικά, ανεξάρτητα από τις ενδοδιαλεκτικές ποικιλίες που υπάρχουν, δηλαδή την ανατολική και την δυτική κρητική διάλεκτο (Τσάκωνα, 2007) και θα εξεταστούν σε επόμενη ενότητα.

Παρατηρούνται γενικά στην κρητική διάλεκτο τα εξής:

α) σε φωνολογικό επίπεδο

- Οι ουρανικοί φθόγγοι /k/, /γ/, /x/, /g/ όταν βρίσκονται πριν από [i] και [e] προφέρονται ως φατνο-ουρανικοί δασείς φθόγγοι [tɛ], [z], [ɛ] και [dʒ] αντίστοιχα: [tɛrnó] αντί ‘κερνώ’, [tɛi’mume] αντί ‘κοιμάμαι’, [zerós] αντί ‘γερός’, [ˈadʒelos] αντί ‘άγγελος’

- Αποβάλλεται το τελικό /n/ στη γενική πληθυντικού: [to zermanó] αντί ‘των Γερμανών’, [to spíθɔ] αντί ‘των σπιτιών’.

- Τα /b/, /d/, /g/ προφέρονται χωρίς έρρινο στοιχείο: [to gopelió] ‘των κοπελλιών’, [to betinó] ‘των πετεινών’, [to durkó] ‘των Τούρκων’ (Κατσούδα & Χαιρετάκης, υπό έκδ.).

- Στη ρηματική κατάληξη -εύω αναπτύσσεται το /ɣ/ : [magevgo] αντί ‘μαγεύω’, [nirénvome] αντί ‘ονειρεύομαι’

- Παρατηρείται ανάπτυξη ενός τελικού -ε στους αδύνατους τύπους της προσωπικής αντωνυμίας (π.χ. [ˈtone] αντί ‘των’ και σε πολλά πρόσωπα του ρήματος τόσο στην ενεργητική όσο και στην παθητική φωνή (π.χ. [ˈpaizomene] αντί ‘παίζουμε’, [tɛi’muntane] αντί ‘κοιμόταν’ κ.ά.)

- Τα συμφωνικά συμπλέγματα συχνά απλοποιούνται. Για παράδειγμα, γίνεται απλοποίηση του [nθ] και [zm]. Παγκρητικά συναντάται ο τύπος [άθροπος] αντί 'άνθρωπος', και [ftaménos] αντί 'φτασμένος' (Κοντοσόπουλος, 2008, σ.31).

- Σε αρκετές λέξεις αναπτύσσεται προθετικό [a] ή [o]: *αζώντανος* (ζωντανός), *αμοναχός* (μοναχός), *οφέτος* (φέτος), *οπέρσις* (πέρσι).

- Κάποιες λέξεις της κοινής νεοελληνικής χρησιμοποιούνται στην κρητική διάλεκτο με μια ελαφριά φωνητική ή μορφολογική παραλλαγή: *στενοχωρούμαι* (στενοχωριέμαι), *ψόματα* (ψέματα), κ.ά (Κοντοσόπουλος, 2008, σ. 33).

β) σε μορφολογικό επίπεδο

- Το άρθρο εμφανίζει τύπους όπως *τση* (της) και *τσι* (τους/τις)
- Ο μέλλοντας σχηματίζεται συχνά με το μόριο να + ρήμα + ρ. θέλω: *να πάω θέλω* (θα πάω), *να φάμε θέλει* (θα φάμε) (Κοντοσόπουλος, 2008, σ. 31)

- Αναπτύσσεται η χρονική αύξηση στην οριστική παρελθοντικών χρόνων, ακόμα και όταν αυτή δε λειτουργεί ως φορέας τόνου, πχ. *επαίζαμε* (Δυτική Κρήτη), *ηπαίζαμε* (Ανατολική Κρήτη) (Κατσούδα & Χαιρετάκης, υπό εκδ.).

- Απαντά το κλιτικό επίθημα του α' πληθυντικού ενεστώτα ενεργητικής φωνής σε -ομε: *κάνομε* (κάνουμε), *έχομε* (έχουμε)

- Σε πολλά ρήματα ο αόριστος και ο μέλλοντας σχηματίζονται με ποιόν ενεργείας -ξ- αντί για -σ- : *θα τραγουδήξω* (θα τραγουδήσω), *τραγουδήξα* (τραγούδησα) (Κοντοσόπουλος, 2008, σ. 31-32).

- Εμφανίζεται ο τύπος 'είδα' στη θέση της ερωτηματικής αντωνυμίας 'τι'.
- Ο ενεργητικός και μεσοπαθητικός παρακείμενος και υπερσυντέλικος σχηματίζονται με τα βοηθητικά ρήματα *έχω/είχα* και *είμαι/ήμουν* + μεσοπαθητική μετοχή παρακειμένου ουδετέρου γένους πληθυντικού αριθμού: *έχω/είχα γροικήμενα* (έχω/είχα ακούσει) (Κατσούδα & Χαιρετάκης, υπό εκδ.).

γ) σε επίπεδο σύνταξης

- Ο αδύνατος τύπος της προσωπικής αντωνυμίας τίθεται μετά το ρήμα: *καλώ σε* (σε καλώ)

- Ο αδύνατος τύπος της προσωπικής αντωνυμίας τίθεται πριν το ρηματικό τύπο της Προστακτικής όταν το άμεσο αντικείμενο είναι πριν από το ρήμα: *ένα γαφέ μου κάμε* (κάνε μου έναν καφέ)

- Αποβάλλεται ο δείκτης υποτακτικής ‘να’ μετά από το αρνητικό ρήμα ‘δεν έχω’: *δεν έχω που πάω* (δεν έχω πού να πάω)

- Υπάρχουν κάποια ρήματα που συντάσσονται με αντικείμενο σε γενική αντί για αιτιατική: *αφουγκράται του κυρού του* (αφουγκράται τον κύρη του=ακούει τον πατέρα του) (Κοντοσόπουλος, 2008, σ.32)

δ) σε επίπεδο λεξιλογίου

- Η διάλεκτος διαθέτει ποικιλία λέξεων που τη χαρακτηρίζουν. Ακολουθούν κάποιες από αυτές: *κοπέλλι* (παιδί), *κουζουλός* (τρελός), *κουράδι* (κοπάδι), *κουτσούνα* (κούκλα), *πράμα* (τίποτα), *θέτω* (πλαγιάζω, κοιμάμαι), *ζυγώνω* (καταδιώκω)
- Υπάρχουν λέξεις με απευθείας προέλευση από τα αρχαία ή και βυζαντικά ελληνικά: *πέμπω* (στέλνω, αρχ. πέμπω), *ρέγομαι* (επιθυμώ, αρχ. ὀρέγομαι), κ.ά.
- Δεν προτιμώνται τα υποκοριστικά ειδικά ουδετέρου γένους, γι’ αυτό και χρησιμοποιούνται οι ακόλουθοι τύποι: *ο πόδας* (το πόδι), *η καρπούζα* (το καρπούζι), *η κεφαλή* (το κεφάλι), κ.ά.
- Υπάρχουν αρκετά δάνεια από την ιταλική και την τούρκικη γλώσσα. Από την ιταλική : *στιβάνι* (κρητική μπότα), *ο μπέτης* (το στήθος), *φιλιότσος* (βαφτισιμιάς), κ.ά. Από την τουρκική: *γιουρουντώ* (ορμός), *αμπλά* (αδερφή), *ντεληκανής* (νεανίας), κ.ά.

2.3 Διαφορές μεταξύ των δύο κρητικών διαλεκτικών ποικιλιών

Πριν συζητηθούν αναλυτικά οι διαφορές ανάμεσα στις δύο ενδοδιαλεκτικές ποικιλίες της Κρήτης, δηλαδή την ανατολική και την δυτική, κρίνεται σημαντικό να εξηγηθεί ο όρος του “διαλεκτικού συνεχούς”. Σύμφωνα με τον όρο αυτό, όσο συντελείται απομάκρυνση από ένα σημείο αναφοράς X του χάρτη, τόσο οι διαφορές στην διάλεκτο κάνουν πιο δυσνόητη την γλωσσική ποικιλία της περιοχής X στους ομιλητές που χρησιμοποιούν ποικιλίες πιο απομακρυσμένες γεωγραφικά από την περιοχή εκείνη (Κακριδής-Φερράρι, 2007). Είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι οι δύο ενδοδιαλεκτικές ποικιλίες της Κρήτης χαρακτηρίζονται

από μεταβλητότητα που εξαρτάται από την γλωσσική αλλαγή και τις μετακινήσεις των πληθυσμών. Διάφοροι κοινωνικοί, ιστορικοί και πολιτισμικοί παράγοντες επηρεάζουν τη διαμόρφωση ακόμα και της ίδιας διαλέκτου, καθορίζοντας τα ενδοδιαλεκτικά χαρακτηριστικά της (Κασσωτάκης, 2021, σ.29-30). Με βάση αυτούς θα μπορούσε να εξηγηθεί γιατί, για παράδειγμα, στην δυτική κρητική ποικιλία είναι πιο τραχιά η προφορά, αλλά και γιατί υπάρχει τέτοια ποικιλότητα στο λεξιλόγιο ανάμεσα στις δύο ποικιλίες. Έτσι, η γλωσσική ενδοποικιλότητα της Κρήτης παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον για μελέτη, καθώς μέσα από αυτή τη διαδικασία θα αναδειχθούν οι διάφορες γλωσσικές πτυχές της διαλέκτου ως απόρροια των παραγόντων που προαναφέρθηκαν.

Παρά τα παγκρητικά φαινόμενα που παρουσιάσαμε παραπάνω, θα ήταν μεγάλο μας λάθος να θεωρούμε ότι σε όλη την Κρήτη υπάρχει μια αδιαφοροποίητη γεωγραφική γλωσσική ποικιλία. Στην πραγματικότητα υπάρχουν αδρομερώς δύο μεγάλες ομάδες, η δυτική κρητική γεωγραφική ποικιλία και η ανατολική, οι οποίες διακρίνονται μεταξύ τους βάσει σημαντικών φαινομένων (Κοντοσόπουλος, 2008, σ.35-36).

2.3.1 Η διαλεκτική ποικιλία της Ανατολικής Κρήτης

Η διαλεκτική ποικιλία της Ανατολικής Κρήτης που χρησιμοποιείται σε Ηράκλειο και Λασιθί παρουσιάζει κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που την διακρίνουν από τη γλωσσική ποικιλία της Δυτικής Κρήτης.

Πιο συγκεκριμένα σε Ηράκλειο και Λασιθί παρατηρούνται τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

α) φωνολογικό επίπεδο

- Μετά τα συριστικά σύμφωνα /s/ και /z/ αποβάλλεται το ημίφωνο /i/: νησά (νησιά), αλλαζά (αλλαξιά). Το φαινόμενο αυτό πέρα από Λασιθί και Ηράκλειο, εμφανίζεται και στο ανατολικό μέρος του Ρεθύμνου.
- Αποβάλλεται το ημίφωνο [j] μετά το ρ. Αυτό εμφανίζεται πέρα από την Ανατολική Κρήτη και στα πεδινά των Χανίων όχι όμως και στο Ρέθυμνο: γρά (γριά) (Κοντοσόπουλος, 2008, σ.35, 37).

- Όπως ειπώθηκε και παραπάνω, σε ολόκληρο το νησί της Κρήτης το [t] προφέρεται σαν [θ] και το [d] σαν [δ] μπροστά από το ημίφωνο ι. Όμως σημαντική εξαίρεση σε αυτό, αποτελεί η περιοχή της Σητείας (Σιακαβέλα, 2017, σ. 16). Στην εικόνα 1 το ανατολικό όριο της τροπής τι>θι ,π.χ. φωθιά (φωτιά) σηματοδοτείται με το νούμερο 9 (Κοντοσόπουλος, 2008, σ.36).
- Το υγρό πλευρικό /l/ και το έρρινο /n/ προφέρονται ως πλευρικό ουρανικό [Λ] και έρρινο ουρανικό [ɲ] αντιστοίχα, όταν έπεται /i/: πχ. λύκος [Λίκος] για τη λέξη λύκος, πλένει [ɲλέɲι] για τη λέξη πλένει (Κατσούδα & Χαιρετάκης, υπό έκδ.)

β) μορφολογικό επίπεδο

• Σύνθετα ρήματα που έχουν ως α' συνθετικό την πρόθεση ανα-, φαίνεται στην ανατολική Κρήτη να σχηματίζουν αυτή την πρόθεση σε ανε-: *ανεκατώνω* και *ανεχαράσσω* (ανακατώνω και αναχαράσσω, αντίστοιχα) (Κοντοσόπουλος, 2008, σ.37). Στην εικόνα 1 παρακάτω (χάρτης των ισογλωσσών της κρητικής διαλέκτου) παρατηρούμε ότι το νούμερο 8 παριστάνει το δυτικό όριο, όπου στο διαλεκτικό συνεχές το ανά- της δυτικής ποικιλίας γίνεται ανέ- στην ανατολική ποικιλία (Κοντοσόπουλος, 2008, σ.36).

• Η κτητική αντωνυμία 'τους' αποκτά τη μορφή 'τως': *οι δουλειές τως* (οι δουλειές τους) (Κοντοσόπουλος, 2008, σ.37)

• Η κατάληξη των θηλυκών ουσιαστικών σε -ιά έχει τη μορφή -ά στην Ανατολική Κρήτη, όταν προηγείται το σύμφωνο ρ: *μερά* (μεριά) (Κοντοσόπουλος, 1988, σ.20-29). Στην εικόνα 1 φαίνεται το δυτικό όριο για την κατάληξη των θηλυκών σε -ε να είναι το νούμερο 1, ενώ το νούμερο 2 αντιστοιχεί στο ανατολικό όριο (Κοντοσόπουλος, 2008, σ.36).

• Τα ρήματα στην Οριστική Παρατατικού και Αορίστου σχηματίζονται με χρονική αύξηση η-, όταν αυτή είναι φορέας τόνου: *ήπαιζα* (έπαιζα), *ήκλαιγα* (έκλαιγα), κ.ά (Κατσούδα & Χαιρετάκης, υπό έκδ.)

γ) λεξιλογικό επίπεδο

- Στην Ανατολική Κρήτη αλλά και σε αρκετές περιοχές της Δυτικής ακούγονται οι λέξεις: *κοδό* (άραγε), *λούτα* (γουρούνα) στην περιοχή του Λασιθίου, *κόκορας* (πετεινός), *όρνιθα* (κότα), *ανεβόλεμα* (ανηφόρα), *πέτακας* (ακρίδα) στην περιοχή της

Σητεία, αλεφουρόκαπα (κουφόβραση) στην Ανατολική Σητεία, γιαγέρνω (επιστρέφω), κ.ά.

• Στο Ηράκλειο εμφανίζονται συχνά τα “Μύρων”, “Μηνάς”, κ.ά. Όσο αφορά τα γυναικεία ονόματα, το όνομα “Αργυρώ” χρησιμοποιείται στην ανατολική Κρήτη ως “Αργυρή” (Κοντοσόπουλος, 2008, σ.38-39).

ΕΙΚΟΝΑ 1. Το ισόγλωσσο ανα-/ ανε- στην Ανατολική και Δυτική Κρήτη (Κοντοσόπουλος, 2008, σ.36)

2.3.2 Η διαλεκτική ποικιλία της Δυτικής Κρήτης

Στη Δυτική Κρήτη φαίνεται να επικρατούν διαφορετικά γλωσσικά χαρακτηριστικά:

α) φωνολογικό επίπεδο

- Στην περιοχή της βορειοδυτικής Κισσάμου του νομού Χανίων το σύμπλεγμα /ti/ + a πραγματώνεται ως [tɣa]: *ποτήργα* (ποτήρια), *θεργά* (θεριά)
- Τόσο σε Χανιά, Ρέθυμνο αλλά και στα δυτικά του Ηρακλείου απλοποιείται το σύμπλεγμα /zm/ ακόμη και όταν αυτό προκύπτει από την συνεκφορά του τελικού -ς του ουσιαστικού με αδύνατο τύπο της προσωπικής αντωνυμίας: *ο Γιώργο μας* (ο Γιώργος μας)
- Σε κάποια χωριά της Δυτικής Κρήτης και ιδιαίτερα σε Ανώγεια και Σφακιά το λ μπροστά από τα α, ο, ου προφέρεται ως προσεγγιστικό ανακεκαμμένο [ɿ]. Για παράδειγμα, [eɾa] (έλα) (Κοντοσόπουλος, 2008, σ. 37).

β)μορφολογικό επίπεδο

- Σε αντίθεση με την Ανατολική Κρήτη, στην Δυτική Κρήτη μένει αμετάβλητος ο σχηματισμός της πρόθεσης ανα- με την οποία ξεκινούν σύνθετα ρήματα: *ανακατώνω*, *αναχαράσσω*.

- Όσο αφορά το θηλυκό συνιζήμενο επίθημα -ιά της πρότυπης νέας ελληνικής, παρατηρούμε ότι στις ποικιλίες της Δυτικής Κρήτης έχει τη μορφή -έ: *απιδέ, μερέ* (απιδιά, μεριά, αντίστοιχα)

- Η κτητική αντωνυμία ‘τους’ γίνεται ‘τωνε’ σε Χανιά και Ρέθυμνο: *οι δουλειές τωνε* (οι δουλειές τους).

- Στα Χανιά οι μονοσύλλαβοι ρηματικοί τύποι β’ ενικού ‘να/ας φας’, ‘να/ας πας’ έχουν τη μορφή *να/ας φάεις* και *να πάεις/ας πάεις*, αντίστοιχα.

- Το πρώτο συνθετικό ‘πολύ-’ της νέας ελληνικής έχει τη μορφή ‘πολιό’. Για παράδειγμα, χρησιμοποιείται ο τύπος *επολιοδούλεψα* (πολύ δούλεψα).

- Στο νομό του Ρεθύμνου παρατηρείται έντονη η τάση για ανοικτές συλλαβές στο α’ και γ’ πληθυντικού προσώπου των ρημάτων, προσθέτοντας την κατάληξη -νε: *παίζουμενε* (παίζουμε) (Κοντοσόπουλος, 2008, σ. 37-38)

- Τα ρήματα στην Οριστική Παρατατικού και Αορίστου στη Δυτική Κρήτη σχηματίζονται με χρονική αύξηση ε-, όταν αυτή δεν είναι φορέας τόνου: *επείνασα* (πείνασα), *εκοιμήθηκα* (κοιμήθηκα), κ.ά (Κατσούδα & Χαιρετάκης, υπό έκδ.).

γ)λεξιλογικό επίπεδο

- Στα Σφακιά του νομού Χανίων απαντώνται με ιδιαίτερη συχνότητα τα ανδρικά ονόματα “Μανούσος”, “Σήφης”, “Σταύρος”, “Ρούσος”, “Κανάκης”, “Ξηρούχ(ι)ος”, “Γερώνυμος”, “Διωματάρης” και “Αρτέμης”. Μάλιστα το “Σήφης” και “Μανούσος” εμφανίζονται ιδιαίτερα και στο Ρέθυμνο και τα περίχωρα του Μυλοποτάμου Ρεθύμνου. και το “Χριστίνα” στο νομό Χανίων ως Χριστίνη (Σιακαβέλα, 2017, σ.21). Στην επαρχία Σελίνου Χανίων απαντάται με ιδιαίτερη συχνότητα το όνομα ‘Ευτύχιος’ (Κοντοσόπουλος, 2008, σ.38-39).

- Λεξιλόγιο που συναντάται στη Δυτική Κρήτη: *όρθα* (κότα), *ρίζωμα* (ανήφορος), *βρίστω* (βρίσκω), κ.ά.

3. Γεωγραφικές διάλεκτοι και προγράμματα σπουδών

3.1 Η θέση των διαλέκτων στα σύγχρονα Αναλυτικά Προγράμματα

Αποσκοπώντας στη διερεύνηση της θέσης που κατέχουν οι γλωσσικές ποικιλίες στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, κρίνεται αναγκαίο να συζητηθεί αρχικά τι προβλέπεται από τα αναλυτικά προγράμματα.

Το 1976 με Προεδρικό Διάταγμα η δημοτική γλώσσα καθιερώνεται ως επίσημη γλώσσα του κράτους και επομένως και του εκπαιδευτικού συστήματος. Τα Αναλυτικά Προγράμματα από το 1982 έως το 1984 παρουσιάζουν την γλώσσα ως το μέσο που υπηρετεί το επικοινωνιακό μοντέλο για τη διδασκαλία της. Σε αυτή τη βάση η αξιοποίηση της γεωγραφικής και κοινωνικής γλωσσικής ποικιλότητας θα πρέπει, σύμφωνα με τα ΑΠ, να συνιστά τον άξονα διδασκαλίας με κινητήριο δύναμη το φυσικό γραπτό και προφορικό λόγο (Τσόκα, 2013, σ.53, Στρατιδάκης, 2019). Στο Αναλυτικό Πρόγραμμα του 1984 για την Α' και Β' τάξη του Γυμνασίου έμφαση δίνεται στην εκμάθηση κανόνων γραμματικής και συντακτικού με σκοπό την ορθή χρήση της γλώσσας. Η λέξη στο επίπεδο της γραμματικής και η πρόταση στο επίπεδο του συντακτικού τίθενται στο επίκεντρο των εκπαιδευτικών στόχων του προγράμματος αυτού (ΦΕΚ 146/ Α'/27-09-1984).

Στο Πρόγραμμα Σπουδών του 2002 που αφορά το Λύκειο περιλαμβάνονται οι γεωγραφικές και οι κοινωνικές γλωσσικές ποικιλίες στη διδακτέα ύλη σε ότι αφορά την ενθάρρυνση αξιοποίησής του στον προφορικό και τον γραπτό λόγο (ΦΕΚ 131/ Β'/ 07-02-2002). Μια χρονιά αργότερα, το 2003, με το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών (στο εξής Δ.Ε.Π.Π.Σ.) για το Γυμνάσιο υπάρχει η πρόβλεψη ο μαθητικός πληθυσμός να αποκτήσει τη δεξιότητα να αναγνωρίζει και να κρίνει ποια γλωσσική ποικιλία αρμόζει να χρησιμοποιεί σε κάθε επικοινωνιακή περίπτωση. Μάλιστα ένας από τους στόχους είναι να προσδωθεί αξία στην μακραίωνη πορεία της ελληνικής γλώσσας σε συνάρτηση με τον πλούτο των διαλεκτικών της ποικιλιών (Δ.Ε.Π.Π.Σ. Γυμνασίου, 2003, σ.49-50). Αυτή είναι και η μοναδική αναφορά που γίνεται στο θέμα των γλωσσικών ποικιλιών.

Περνώντας στο Πρόγραμμα Σπουδών του 2011 για την Α' Λυκείου, παρατηρούμε ότι η διδασκαλία ανάμεσα στα άλλα στοχεύει στο να καταστήσει σαφές στους μαθητές ότι η γλωσσική ποικιλότητα αποτελεί έμφυτο χαρακτηριστικό των γλωσσών, κάθε ποικιλία χρησιμοποιείται με βάση το εκάστοτε επικοινωνιακό πλαίσιο και αναδεικνύει την ιδιαίτερη ατομική ταυτότητα (ΦΕΚ 1562/ Β' / 27-06-2011). Μόνο το Πρόγραμμα Σπουδών του 2011 αναφέρει την σπουδαία σημασία της αξιοποίησης των νεοελληνικών διαλέκτων σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης ως μέσο για την επιβίωση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς (Τζακώστα, 2020, σ. 7). Το Πρόγραμμα Σπουδών του 2019 που αφορά τη Γ' τάξη του Γενικού Λυκείου έχει ως στόχο οι μαθητές να αναγνωρίζουν τις διάφορες γλωσσικές ποικιλίες που συναντούν (ΦΕΚ 4911/ Β' / 31-12-2019).

Το 2021 το Δ.Ε.Π.Π.Σ. (αναθεωρημένο Δ.Ε.Π.Π.Σ του 2003) για το Δημοτικό αναφέρει ότι στα πλαίσια της γλωσσικής διδασκαλίας στην Ε' τάξη μια κατάλληλα προτεινόμενη δραστηριότητα πάνω στα πολυτροπικά κείμενα είναι η ακρόαση κειμένων με διαλεκτικά στοιχεία. Μάλιστα, ενθαρρυντικό είναι ότι στο γλωσσικό μάθημα της ΣΤ' τάξης προτείνεται ως εφαρμογή μια διεξαγωγή έρευνας των μαθητών με σκοπό τον εντοπισμό άρθρου με περιγραφή εθίμου από κάποιον διαλεκτόφωνο. Σημαντικό βήμα με το οποίο προωθείται σε μεγάλο βαθμό η ενασχόληση των μαθητών με τις διαλέκτους είναι ότι τίθεται ως αναμενόμενος στόχος να καταφέρουν οι μαθητές να αντιλαμβάνονται διαφορές στις προφορές μεταξύ των διαλέκτων και με τη βοήθεια χάρτη να εντοπίζουν τις παραπάνω φωνητικές διαφορές ανά γεωγραφική περιοχή (Δ.Ε.Π.Π.Σ Δημοτικού, 2021, σ.94, 115, 121).

Στο Δ.Ε.Π.Π.Σ του 2021 για το Γυμνάσιο βασικό στόχο αποτελεί ο προβληματισμός των μαθητών για τη λειτουργία και το ρόλο των γλωσσικών ποικιλιών, καθώς και η καλλιέργεια συγκεκριμένων γλωσσικών στάσεων. Το ζήτημα αυτό φαίνεται ότι εισάγεται το 2021 για πρώτη φορά στα Προγράμματα Σπουδών. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι το συγκεκριμένο Πρόγραμμα Σπουδών για τη Β' τάξη αναφέρει ως προσδοκώμενο μαθησιακό αποτέλεσμα να κατανοήσουν οι μαθητές ότι η καθιέρωση της κοινής ελληνικής σε πρότυπη και αυξημένου κύρους γλώσσα είναι απλά αποτέλεσμα διαφόρων ιστορικοκοινωνικών παραγόντων (Δ.Ε.Π.Π.Σ. Γυμνασίου, 2021, σ.7 ,61). Στο αντίστοιχο Δ.Ε.Π.Π.Σ για το Λύκειο ένα από τα τρία θεματικά πεδία στα οποία οργανώνεται το περιεχόμενο του

γνωστικού αντικειμένου είναι η ελληνική γλώσσα και οι ποικιλίες της. Στα πλαίσια αυτού του θεματικού πεδίου επιδιώκεται η ευαισθητοποίηση στις γλωσσικές ποικιλίες, παρέχοντας το κίνητρο του σεβασμού σε αυτές, της ανάδειξης και διαχείρισης γλωσσικών στερεοτύπων. Συγκεκριμένα στο γλωσσικό μάθημα της Β' Λυκείου επιδιώκεται να καταστεί σαφές στους μαθητές ότι οι γλωσσικές ποικιλίες δεν είναι κατώτερες από την πρότυπη, αλλά πρόκειται για ισότιμες ποικιλίες που αξιοποιούνται ανάλογα το επικοινωνιακό περιβάλλον (Δ.Ε.Π.Π.Σ Λυκείου, 2021, σ.10, 15, 23).

Τα Δ.Ε.Π.Π.Σ. του 2022 για το Δημοτικό, το Γυμνάσιο και το Λύκειο κινούνται σε παρόμοιο μήκος κύματος με τα αντίστοιχα του 2021 (Δ.Ε.Π.Π.Σ Δημοτικού 2022, Γυμνασίου 2022, Λυκείου 2022). Στο Πρόγραμμα Σπουδών του 2023 για το Λύκειο στόχο αποτελεί οι μαθητές, αντιλαμβανόμενοι την κοινωνική και πολιτισμική τους ταυτότητα, να θεωρήσουν τις γλωσσικές ποικιλίες ως σκόπιμες επιλογές που επιτελούν συγκεκριμένους επικοινωνιακούς σκοπούς σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα (ΦΕΚ 1948/ Β' / 24-03-2023).

3.2 Πραγματοποιημένες έρευνες για τη θέση των διαλέκτων στην εκπαίδευση

Το βασικό ερώτημα που δημιουργείται είναι αν οι διάλεκτοι στην εκπαίδευση προσεγγίζονται στην πράξη σύμφωνα με τα Αναλυτικά Προγράμματα και τα Δ.Ε.Π.Π.Σ, με στόχο οι μαθητές να έρθουν σε άμεση επαφή με τις γλωσσικές ποικιλίες. Κρίνεται σκόπιμο να συζητηθεί κατά πόσο τα σχολικά εγχειρίδια της Α' βάθμιας και Β' βάθμιας εκπαίδευσης είναι διαμορφωμένα ως προς το περιεχόμενό τους έτσι, ώστε να εξυπηρετούν τους σκοπούς και να πετυχαίνουν τα μαθησιακά αποτελέσματα που επιδιώκονται στα Αναλυτικά Προγράμματα και τα Δ.Ε.Π.Π.Σ.

Σύμφωνα με την Τζακώστα (2020, σ. 7), μόνο έμμεσα και θεωρητικά προωθείται η αξιοποίηση και διδασκαλία των διαλέκτων στην εκπαίδευση. Δεν φαίνεται να έχει γίνει ολοκληρωμένη και επαρκής προσπάθεια για να ενσωματωθούν οι διαλεκτικές ποικιλίες στις διάφορες εκπαιδευτικές βαθμίδες και να εξοικειωθούν οι μαθητές με αυτές (Στρατιδάκης, 2019).

Αναφορικά με το Δημοτικό σχολείο, στο εγχειρίδιο της Γλώσσας Ε' τάξης (α' τεύχος) γίνεται αναφορά σε ιδιωματικό λόγο (συγκεκριμένα της Κρήτης) με αφορμή κάποιες μαντινάδες που παρατίθενται σε μια ενότητα για την αξία της φιλίας (Ιορδανίδου, Αναστασοπούλου, Γαλανόπουλος, Δρυς, Κόττα & Χαλικιάς, χ.χ., σ.81, Α' τεύχος) Πέρα από το πρώτο τεύχος της Γλώσσας Ε' τάξης σε κανένα άλλο τεύχος της όπως επίσης και σε κανένα τεύχος της ΣΤ' Δημοτικού δεν υπάρχει αναφορά σε διαλεκτικές ποικιλίες. Αναφορικά με το Γυμνάσιο, μόνο στη Γ' τάξη στο γλωσσικό μάθημα φαίνεται να εξηγείται ο σχηματισμός των διαλέκτων λόγω γεωγραφικών διαχωρισμών (Συμεωνίδης, 2012, σ.135· Κατσαρού, Μαγγανά, Σκιά & Τσέλιου, χ.χ., σ.37). Στα εγχειρίδια της Γλώσσας Α' και Β' τάξης του Γυμνασίου με τίτλο 'Νεοελληνική Γλώσσα για το Γυμνάσιο' δεν υπάρχει κάποια αναφορά στην έννοια της γλωσσικής ποικιλότητας, πράγμα που δημιουργεί στο μυαλό των μαθητών την αντίληψη περί ενιαίας και ομοιογενούς γλώσσας.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στο βιβλίο της 'Εκφρασης- Έκθεσης' της Α' Λυκείου στην ενότητα για τις γλωσσικές ποικιλίες υπάρχουν διάφορες δραστηριότητες για την εξοικείωση των μαθητών με τις διαλέκτους και τα ιδιώματα. Γίνεται εκτενής αναφορά στην εξήγηση των όρων που αφορούν τις γεωγραφικές και κοινωνικές γλωσσικές ποικιλίες (Τσόκα, 2013 , σ.57· Τσολάκης, Αδαλόγλου, Αυδή, Λόππα & Τάνης, χ.χ., σ.19-31). Επίσης, το σχολικό εγχειρίδιο της 'Εκφρασης- Έκθεσης' της Β' Λυκείου περιλαμβάνει και αυτό κάποιες δραστηριότητες πάνω στις γλωσσικές ποικιλίες και γίνονται κάποιες αναφορές σε ιδιώματα (Τσολάκης, Αδαλόγλου, Αυδή, Λόππα & Τάνης, χ.χ., σ.80, 84, 186). Η 'Εκφραση- Έκθεση' της Γ' τάξης του Λυκείου δεν παρουσιάζει πουθενά διαλεκτικές ποικιλίες, αλλά αρκείται μόνο σε συνάρτηση με την καταλληλότητα του ύφους σε ένα κείμενο (Τσολάκης, Αδαλόγλου, Αυδή, Γρηγοριάδης, Δανιήλ, Ζερβού, Λόππα & Τάνης, χ.χ., σ.271).

Εξετάζοντας τώρα τη στάση που τηρούν τα εγχειρίδια Γραμματικής απέναντι στις διαλέκτους και τα ιδιώματα, παρατηρούμε ότι η Γραμματική του Τριανταφυλλίδη που εντάχθηκε στα σχολεία από το 1976 προτρέπει τους μαθητές να αποφεύγουν τύπους διαλεκτικούς και άρα έμμεσα να προτιμούν τύπους της πρότυπης γιατί έτσι θα μάθουν να 'σκέφτονται σωστά' (Συμεωνίδης, 2012, σ.134). Η Γραμματική της Ε' και ΣΤ' τάξης του Δημοτικού σχολείου δεν αναφέρεται καθόλου σε διαλέκτους (Φιλιππάκη- Warburton, Γεωργιαφέντης, Κοτζόγλου &

Λουκά, χ.χ.). Αντίθετα, στη Γραμματική της Νέας ελληνικής του Γυμνασίου παρατηρεί κανείς ότι πέρα από τη θεωρητική προσέγγιση των διαλέκτων και ιδιωμάτων που εξηγούνται ως όροι στην εισαγωγική ενότητα για την ελληνική γλώσσα, γίνεται παράθεση διαλεκτικών στοιχείων από το ευρύτερο γεωγραφικό ελληνικό περιβάλλον (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου, χ.χ., σ.15-16, 18, 30).

Άρα, παρατηρούμε ότι με βάση τα γλωσσικά σχολικά εγχειρίδια και τα εγχειρίδια γραμματικής η μέριμνα που υπάρχει για την αξιοποίηση των διαλέκτων στην εκπαίδευση είναι σχεδόν μηδαμινή. Κρίνεται ανεπαρκής η ελάχιστη αναφορά που γίνεται στις διάφορες γλωσσικές ποικιλίες μόνο σε κάποιες από τις σχολικές βαθμίδες . Ο μαθητής δεν μπορεί να διαμορφώσει μια πλήρη εικόνα για το φαινόμενο των γλωσσικών ποικιλιών και το πιο πιθανό είναι να περνούν αδιάφορα από μπροστά του.

Γενικά, θα λέγαμε ότι ενώ κάθε άτομο είναι εξοικειωμένο με τη γλωσσική ποικιλία του κοινωνικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος στο οποίο έχει μεγαλώσει και κινείται, οι ρυθμιστικές διαστάσεις που λαμβάνει η γλώσσα στο σχολείο κατά τη διδασκαλία και χρήση της δημιουργούν μια πνευματική σύγχυση στο μαθητή, ο οποίος καλείται να συμμορφωθεί με το σχολικό πλαίσιο πολλές φορές παραμερίζοντας το πλούσιο γλωσσικό του υπόβαθρο. Πιο συγκεκριμένα, η υιοθέτηση της πρότυπης στο σχολείο και ο εξοβελισμός των άλλων γλωσσικών ποικιλιών με τις οποίες το παιδί έρχεται στο σχολείο συνιστούν δείγμα ανομοιογένειας σε πολιτισμικό και γλωσσικό επίπεδο. Ουσιαστικά, η γλωσσική ετερογένεια της τάξης αντιμετωπίζεται μονοδιάστατα με την έμφαση στη διδασκαλία της πρότυπης (Αγγελοπούλου, 2010, σ. 127-128). Φαίνεται πως το εκπαιδευτικό σύστημα παραμερίζει τον

τεράστιο πλούτο της ελληνικής γλώσσας και θεωρεί γλωσσικά πλήρως καταρτισμένο το άτομο που γνωρίζει τυποποιημένους κανόνες της κοινής. Η εκμάθηση της εναλλαγής γλωσσικών κωδίκων μπαίνει σε δεύτερη μοίρα (Φραγκουδάκη, 1987, σ.110).

3.3 Ο ρόλος των διαλέκτων στην ανάπτυξη του κριτικού γραμματισμού

Οι διάλεκτοι και γενικά οι διάφορες γλωσσικές ποικιλίες δεν θα πρέπει να εξοβελίζονται ή να τυγχάνουν σχετικής αδιαφορίας στα πλαίσια του εκπαιδευτικού συστήματος, καθώς διαδραματίζουν σπουδαίο ρόλο στη ανάπτυξη του κριτικού γραμματισμού των μαθητών. Μάλιστα οι μαθητές καλλιεργούν τη μεταγλωσσική τους ενημερότητα (Τζακώστα, 2014, σ.422). Στο πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού η ενασχόληση με τα κείμενα δεν στοχεύει απλώς στην αποτελεσματική κάλυψη των επικοινωνιακών αναγκών του μαθητή και αυριανού πολίτη της χώρας, αλλά και στην κριτική επεξεργασία των ερεθισμάτων που δέχεται , αναπτύσσοντας έτσι την κριτική του σκέψη (Στάμου, Πολίτης & Αρχάκης, 2016, σ.31).

Μάλιστα στη σημερινή εποχή της ενίσχυσης του φαινομένου της πολυπολιτισμικότητας και της εξέλιξης της τεχνολογίας βασικό άξονα της εκπαίδευσης πρέπει να αποτελεί ο ‘πολυγλωσσισμός’. Σχετίζεται όχι μόνο με την τεράστια πολιτιστική και γλωσσική ποικιλότητα, αλλά και με την ολοένα αυξανόμενη τεχνολογική κυριαρχία, παράγοντες που καθιστούν πιο αναγκαία από ποτέ την ικανότητα του ατόμου να ανταπεξέρχεται αποτελεσματικά στα διαφορετικά περιβάλλοντα όπου κάθε φορά εμπλέκεται (Φτερνιάτη, 2010). Άλλωστε, σύμφωνα με την έννοια των ‘πολυγλωσσισμών’, είναι αναγκαία η απόκτηση σύνθετων δεξιοτήτων για να μπορεί ο μαθητής να προσλαμβάνει και να παράγει ‘εκτός σχολείου’ κειμενικές συμβάσεις (Στάμου, κ.ά, 2016, σ.16). Οι πρακτικές γραμματισμού που περιλαμβάνονται στις ‘εκτός σχολείου’ κρίνονται αρκετά πολύπλοκες και αξιολογικά ισότιμες με τις ‘εντός σχολείου’ πρακτικές. Πρόκειται για αυτές που αξιοποιούν ,για παράδειγμα, εικόνα και ήχο και άρα σχετίζονται με τις νέες τεχνολογίες. (Στάμου, κ.ά, 2016, σ. 15).

Επειδή οι σημερινοί μαθητές και μαθήτριες στην πλειονότητά τους είναι εκτεθειμένοι σε τέτοια ερεθίσματα λόγω της ανεμπόδιστης εμπλοκής τους σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα και περιβάλλοντα τεχνολογίας, καταλαβαίνουμε ότι είναι αναγκαίο και αποτελεσματικό παράλληλα να αξιοποιηθούν στο μέγιστο οι γλωσσικές ποικιλίες της ελληνικής στη διδασκαλία. Στα πλαίσια του πολυγλωσσισμού αξιοποιώντας στη διδασκαλία τα ποικίλα γλωσσικά ερεθίσματα που δέχονται, θα αποκτηθεί γλωσσική επίγνωση καθώς θα

κατανοήσουν οι μαθητές τις ιδιαιτερότητες κάθε γλωσσικής ποικιλίας, θα τις ‘απενεχοποιήσουν’ θεωρώντας τις ισάξιες με την πρότυπη, θα ενθαρρυνθούν να τις χρησιμοποιούν χωρίς ενδοιασμούς και θα καταλάβουν ότι κάθε ποικιλία είναι φορέας δείξης συγκεκριμένης ταυτότητας.

Το μοντέλο του πολυγραμματισμού εισάγει την έννοια του Σχεδίου στην διδασκαλία. Το Σχέδιο στηρίζεται στην αξιοποίηση υπάρχοντος υλικού με σκοπό την παραγωγή ενός κειμένου. Το Σχέδιο υλοποιείται εντός της σχολικής τάξης μέσω τεσσάρων φάσεων, των οποίων η σειρά δεν είναι αυστηρά παγιωμένη αλλά μπορεί να τροποποιηθεί ανάλογα με τις εκάστοτε ανάγκες (Φτερνιάτη, 2010). Οι φάσεις είναι οι εξής:

- 1) Τοποθετημένη πρακτική: στη φάση αυτή αξιοποιούνται οι μαθητικές εμπειρίες από κείμενα που συναντούν στην καθημερινή τους ζωή αλλά και στο ευρύτερο περιβάλλον που εμπλέκονται. Με τα κείμενα αυτά εξασφαλίζεται το ενδιαφέρον των μαθητών για το υλικό επεξεργασίας, κάτι που συνεπάγεται και την συμμετοχή τους στην μάθηση. Στο πλαίσιο του πολυγραμματισμού τα κείμενα προς αξιοποίηση μπορεί να είναι οποιασδήποτε μορφής και είδους, δηλαδή προφορικά, γραπτά, οπτικά, αφηγηματικά, περιγραφικά, πολυτροπικά, κ.ά (Βασιλειάδου, 2023, σ.45-46).
- 2) Ανοιχτή διδασκαλία: στη φάση αυτή γίνεται προσπάθεια ώστε με την αξιοποίηση κατάλληλων δραστηριοτήτων να αντιληφθούν οι μαθητές τη λειτουργία των γλωσσικών στοιχείων που βοηθούν στην δόμηση και κατανόηση ενός κειμενικού είδους. Πιο συγκεκριμένα, ο στόχος εδώ είναι να κατανοηθούν τα γλωσσικά στοιχεία και οι μηχανισμοί του κειμένου ως προς όλα τα επίπεδα ανάλυσης της γλώσσας με την αξιοποίηση της μεταγλώσσας.
- 3) Κριτική πλαισίωση: στο στάδιο αυτό τίθεται το ζήτημα της κριτικής επεξεργασίας του κειμένου σε σχέση με το ευρύτερο πολιτισμικό και κοινωνικό πλαίσιο όπου δημιουργείται και εντάσσεται. Οι μαθητές, δηλαδή, καλούνται να αντιληφθούν ότι οι γλωσσικές επιλογές και τα στοιχεία κάθε κειμενικής παραγωγής είναι συνυφασμένα με το κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον όπου παράγονται.
- 4) Μετασχηματισμένη πρακτική: στη φάση αυτή οι μαθητές ενθαρρύνονται να προβούν στην δημιουργία κειμένου, το οποίο θα πρέπει να είναι προσαρμοσμένο και ομαλά

ενταγμένο σε αντίστοιχο ή διαφορετικό κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο με το αρχικό κείμενο (Φτερνιάτη, 2010).

B. ΣΕΝΑΡΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΙΚΙΛΙΑΣ ΣΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

1. Σχεδιασμός σεναρίων διδασκαλίας

1.1 Θεωρητικό πλαίσιο

Σύμφωνα με όσα συζητήθηκαν παραπάνω, οι γλωσσικές ποικιλίες και η ουσιαστική αξιοποίησή τους στον χώρο της διδασκαλίας θα ανοίξουν το δρόμο ώστε οι μαθητές και αυριανοί πολίτες της χώρας να αποκτήσουν γλωσσική καλλιέργεια, επίγνωση και κριτική σκέψη. Η απενοχοποίηση της χρήσης των διαλέκτων έπεται από τη συνειδητοποίηση της ισοτιμίας τους με την πρότυπη ποικιλία αλλά και η συμβολή τους στην ανάδειξη της πολιτισμικής ταυτότητας κάθε τόπου καθιστούν άμεσα αναγκαία τη διδασκαλία τους.

Στο πλαίσιο αυτό θα παρουσιαστούν παρακάτω τρία σχέδια διδασκαλίας που κρίνεται κατάλληλο να εφαρμοστούν στα σχολεία πανελλαδικά και όχι μόνο στην Κρήτη. Το ένα θα αφορά την ανατολική κρητική ποικιλία, το άλλο τη δυτική κρητική ποικιλία και το τελευταίο θα αφορά και τις δύο ποικιλίες της Κρήτης.

Τα σενάρια διδασκαλίας θα είναι κατάλληλα σχεδιασμένα για τη Γ' τάξη του Γυμνασίου και θα ακολουθούν το Δ.Ε.Π.Π.Σ. του 2021, το οποίο -όπως συζητήθηκε σε προηγούμενη ενότητα- θέτει με πιο αυστηρούς όρους το ζήτημα της κατανόησης της λειτουργίας των γλωσσικών ποικιλιών αλλά και των στάσεων απέναντι σε αυτές. Οποσδήποτε βασικό άξονα της διδασκαλίας θα αποτελεί και το μοντέλο του πολυγραμματισμού, καθώς η συνετή αξιοποίηση των τεχνολογικών μέσων και υλικού θα κινητοποιήσει τους μαθητές παραπάνω στην υλοποίηση της όλης διαδικασίας.

1.2 Υλικό διδασκαλίας και μέθοδοι

Τα τρία σενάρια διδασκαλίας που θα προταθούν κρίνεται κατάλληλο να ενσωματωθούν στη διδασκαλία της 2ης ενότητας της Νεοελληνικής Γλώσσας της Γ' Γυμνασίου, η οποία αναφέρεται στις γλώσσες και τους πολιτισμούς του κόσμου (Κατσαρού κ.ά., χ.χ.)

Η επιλογή να διδαχθούν οι ενδοδιαλεκτικές ποικιλίες της κρητικής διαλέκτου έγινε για να αντιληφθούν οι μαθητές το μέγεθος του πλούτου που έχει η γλώσσα ακόμα και εντός των ορίων του ίδιου νησιού, στη συγκεκριμένη περίπτωση της Κρήτης. Η συνειδητοποίηση αλλά και η ευρύτερη συζήτηση που θα γίνει πάνω στις γλωσσικές ποικιλίες θα αποτελέσει αφορμή ώστε να αγαπήσουν και να σεβαστούν την ανατολική και δυτική κρητική ποικιλία και κατ' επέκταση τις γλωσσικές ποικιλίες καθώς και τη γλωσσική διαφορετικότητα, εξοβελίζοντας ζητήματα ανωτερότητας και κατωτερότητας των γλωσσών και ποικιλιών. Επίσης, αφορμή για την επιλογή διδασκαλίας των ενδοδιαλεκτικών ποικιλιών υπήρξε η πλούσια λαογραφική παράδοση της Κρήτης λόγω της μακραίωνης ιστορίας και κληρονομιάς της. Οι κάτοικοι της Κρήτης (αλλά και οι ξενιτεμένοι Κρητικοί) που χρησιμοποιούν την ανατολική και δυτική γλωσσική ποικιλία είναι κατά κανόνα φορείς αξιομνημόνευτων εμπειριών της απλής καθημερινής ζωής και του μόχθου και μπορούν να μεταλαμπαδεύσουν ποικίλες γνώσεις στις επόμενες γενιές. Έτσι, η διδασκαλία των κρητικών ενδοδιαλεκτικών ποικιλιών αναμένεται να καταστήσει προσβάσιμες αυτές τις εμπειρίες στους μαθητές.

Τα επιλεγμένα κείμενα που θα αξιοποιηθούν στη διδασκαλία προέρχονται από αφηγήσεις στην ανατολική και δυτική κρητική ποικιλία. Στο πρώτο σενάριο διδασκαλίας που θα αφορά την ανατολική ποικιλία θα τεθεί προς αξιοποίηση το κείμενο “ Ιδίωμα της επαρχίας Σητείας” (Κοντοσόπουλος, 2015, σ. 80), ενώ στο δεύτερο σενάριο διδασκαλίας για τη δυτική ποικιλία θα αξιοποιηθεί το “Το πρώτο ταξίδι τση γιαγιάς στη χώρα” (Ζαμπετάκη, 2019, σ.189). Στο τρίτο και τελευταίο σενάριο διδασκαλίας θα χρησιμοποιήσουμε δύο κείμενα, ένα προερχόμενο από την Κίσσαμο με τίτλο “Το κανίσκι” (Καμηλάκης, 2002, σ.311) και ένα από τα Κριτσά Λασιθίου που αποτελεί απομαγνητοφωνημένη αφήγηση της κ.Βάρδα Χαρίκλειας

(2001⁶). Μάλιστα οι μαθητές και οι μαθήτριες θα έχουν την ευκαιρία να ακούσουν ζωντανά το μαγνητοφωνημένο απόσπασμα. Τα κείμενα αυτά θα δοθούν σε φωτοτυπία στους μαθητές και της μαθήτριες μια εβδομάδα πριν την προγραμματισμένη ημέρα διδασκαλίας και θα τους έχει δοθεί η οδηγία να κάνουν μια φορά ανάγνωση το καθένα.

Η παιδαγωγική του πολυγραμματισμού θα αποτελέσει βασικό άξονα της διδασκαλίας, καθώς η ενασχόληση των παιδιών με την κρητική ποικιλία θα γίνει πιο ευχάριστη και εύκολη διαδικασία γι' αυτά, αν παρουσιάσουμε οπτικοακουστικό υλικό, όπως για παράδειγμα ένα σχετικό βίντεο. Στη γλωσσική διδασκαλία θα πρέπει να επιλέγονται κείμενα όχι μόνο με βάση τη λογοτεχνικότητα και την αξία τους στο χρόνο, αλλά και με βάση το ρόλο που έχουν στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Τα κείμενα στις διάφορες μορφές πραγμάτωσής τους (βίντεο, ραδιόφωνο, συνομιλίες κ.ά) συνιστούν αξιόλογο υλικό για ένα πρόγραμμα κριτικής γλωσσικής εκπαίδευσης (Αρχάκης, 2016, σ.138-139). Σύμφωνα με τον Αρχάκη (2016, σ.151), αν βασικό μέλημα του σχολείου αποτελεί να διαμορφώσει νέους με οξυμένη κριτική σκέψη στον πολυφωνικό τούτο κόσμο που εντάσσονται, κρίνεται αναγκαίο να χρησιμοποιούνται και πολυτροπικά κείμενα προερχόμενα από ποικίλες επικοινωνιακές περιστάσεις. Με τον τρόπο αυτό θα γεφυρωθεί το χάσμα που υπάρχει μεταξύ σχολείου και κοινωνικοπολιτισμικού περιβάλλοντος των μαθητών. Για την επίτευξη του σκοπού αυτού, έχουν επιλεχθεί ο παρακάτω χάρτης της Κρήτης (εικόνα 2), το μαγνητοφωνημένο απόσπασμα στη διαλεκτική ποικιλία του Λασιθίου (βλ. υποσημείωση 6) και αποσπάσματα από τηλεοπτικές εκπομπές με γνήσιο διαλεκτικό λόγο.

⁶ Αντλήθηκε από Κέντρον Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών:
<http://www.xanthi.ilsp.gr/mnemeia/soundfileDetail.aspx?soundid=9>

EIKONA 2: Χάρτης της Κρήτης (Αντλήθηκε από <http://www.arxeion-politismou.gr/2019/03/palaios-politikos-xartis-Kritis.html>)

Τα 3 σενάρια διδασκαλίας προτείνεται να εφαρμοστούν σε 6 διδακτικές ώρες (2 διδακτικές ώρες για κάθε σενάριο). Οποσδήποτε , όμως, το πλάνο αυτό μπορεί να τροποποιηθεί αν παρατηρηθεί ότι οι μαθητές δυσκολεύονται αρκετά στην εξοικείωση με τα χαρακτηριστικά των ποικιλιών ή στη διάκριση μεταξύ τους. Κατά κύριο λόγο θα αξιοποιηθεί η ομαδοσυνεργατική μέθοδος και η μέθοδος project.

1.3 Στόχοι διδασκαλίας

Μέσα από την εφαρμογή των τριών σεναρίων διδασκαλίας επιδιώκεται και αναμένεται οι μαθητές:

- α) να αντιληφθούν τον πλούτο των γλωσσικών ποικιλιών της ελληνικής
- β) να γνωρίσουν όλες τις διαλέκτους της ελληνικής
- γ) να συνειδητοποιήσουν την ισοτιμία των γλωσσικών ποικιλιών με την κοινή νεοελληνική
- δ) να θεωρήσουν τις ποικιλίες της γλώσσας ως κομμάτι της πολιτισμικής μας ταυτότητας που θα πρέπει να διατηρηθεί άσβεστο
- ε) να γνωρίσουν τα χαρακτηριστικά της κρητικής διαλέκτου που πραγματώνονται σε όλο το νησί
- ζ) να εμβαθύνουν στις ενδοδιαλεκτικές ποικιλίες της Κρήτης, καθώς οι μαθητές επεξεργάζονται κείμενα της Ανατολικής και Δυτικής Κρήτης
- η) να αποκτήσουν την ικανότητα να αναγνωρίζουν τις διαφορές ανάμεσα στην ανατολική και δυτική κρητική ποικιλία
- θ) να έρθουν σε επαφή με τα ήθη, τα έθιμα και τη νοοτροπία των κατοίκων της κρητικής γης
- ι) να γνωρίσουν τον υλικό πολιτισμό της Κρήτης
- κ) να είναι σε θέση να κρίνουν σε ποιες περιστάσεις η κρητική διάλεκτος αλλά και γενικά οι διαλεκτικές ποικιλίες είναι κατάλληλο να χρησιμοποιούνται
- λ) να αποκτήσουν το ενδιαφέρον να ερευνήσουν και να εμβαθύνουν με δική τους πρωτοβουλία στις διαλέκτους και ειδικά στην κρητική με τη χρήση των ποικίλων τεχνολογικών μέσων που έχουν στη διάθεσή τους

2.Εφαρμογή σεναρίων διδασκαλίας

2.1 Σενάριο διδασκαλίας για την διάλεκτο της Ανατολικής Κρήτης

1η φάση: Τοποθετημένη πρακτική

Στη φάση αυτή θα αξιοποιηθούν πρακτικές που αντιπροσωπεύουν κειμενικές παραστάσεις με τις οποίες οι μαθητές και οι μαθήτριες έρχονται σε επαφή στην καθημερινότητά τους και πρόκειται να ενεργοποιήσουν το ενδιαφέρον τους. Εφόσον η ζωή των σημερινών νέων είναι στενά συνυφασμένη με την εικόνα και τις νέες τεχνολογίες, επιλέγεται να παρουσιαστεί στην τάξη ένα μέρος από τη βιντεοσκοπημένη εκδήλωση μνήμης για τον Πόντο, που έλαβε χώρα στο Ηρώδειο την Κυριακή 19 Μαΐου 2019 και είχε ως αφορμή τα 100 χρόνια από τη Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου⁷. Στο συγκεκριμένο βίντεο τα αδέρφια Τσαχουρίδη μαζί με άλλους καλλιτέχνες ερμηνεύουν το κομμάτι “Την πατρίδαμ’ έχασα” που έχει στίχο στην ποντιακή διάλεκτο.

Η συγκεκριμένη ερμηνεία αναμένεται να ευαισθητοποιήσει τους μαθητές τόσο ως προς το ζήτημα της γενοκτονίας των Ποντίων αλλά κυρίως ως προς τα διαλεκτικά του στοιχεία, καθώς με το άκουσμα γνήσιου διαλεκτικού λόγου θα ενταχθούν ομαλά στη μελέτη των διαλέκτων που θα ακολουθήσει. Η αξιοποίηση της συγκεκριμένης διαλέκτου στο στάδιο αυτό γίνεται, καθώς κρίνεται σημαντικό οι εκπαιδευόμενοι να έρθουν σε επαφή και με άλλο διαλεκτικό υλικό πέρα από το κρητικό, που θα αξιοποιηθεί εκτενώς παρακάτω. Θα ήταν σχετικά μονότονο και πληκτικό για αυτούς να αξιοποιούνταν η κρητική διάλεκτος σε όλη την διάρκεια της διδασκαλίας. Ο συνδυασμός μουσικής και εικόνας αποτελεί έναν ενδιαφέρον τρόπο να μεταδοθούν μηνύματα και να τεθούν σε εγρήγορση οι μαθητές. Αφού τα παιδιά παρακολουθήσουν το βίντεο, θα ακολουθήσουν οι παρακάτω ερωτήσεις ανοικτού και κλειστού τύπου προς αυτά:

- Ποιο είναι το θέμα στο οποίο αναφέρεται το τραγούδι; Είναι εύκολο να αντιληφθείτε όλες τις λέξεις που χρησιμοποιούνται; Αν όχι, γιατί;
- Τι γνωρίζετε για την έννοια “διάλεκτος”;
- Σε ποια διάλεκτο είναι γραμμένο το τραγούδι;

⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=EUZEvAzr0T4>

- Ποιες άλλες διαλέκτους της νέας ελληνικής γλώσσας γνωρίζετε;

Έπειτα, θα δοθούν στους μαθητές σε φωτοτυπία οι ορισμοί για τις έννοιες “πρότυπη/ κοινή γλώσσα”, “διάλεκτος” και “ιδίωμα”. Με τη βοήθεια χάρτη της Ελλάδας και του Power Point θα παρουσιαστούν οι νεοελληνικές διάλεκτοι καθώς και παραδείγματα από την καθεμία. Το ίδιο θα γίνει και με τα νεοελληνικά ιδιώματα, ώστε οι μαθητές να έχουν συνολική εικόνα όλου του γλωσσικού νεοελληνικού σύμπαντος. Στη συνέχεια, αφού χωρίσουμε τους μαθητές σε ομάδες των 3-4 ατόμων, αναθέτουμε σε καθεμία από αυτές να αναλάβει μια διαφορετική νεοελληνική διάλεκτο και να εντοπίσει στο διαδίκτυο κάποιο βίντεο, γραπτό κείμενο ή ο,τιδήποτε άλλο όπου χρησιμοποιείται η διάλεκτος που έχει αναλάβει. Με την έμπρακτη συμμετοχή τους στη διαδικασία διερεύνησης του διαλεκτικού υλικού, έρχονται σε στενότερη επαφή με τις διαλέκτους. Αφού παρουσιαστούν τα ενδεικτικά εντοπισμένα στοιχεία από όλες τις διαλέκτους, η συζήτηση θα επικεντρωθεί στην κρητική διάλεκτο. Για αυτή υπάρχει αρκετό οπτικοακουστικό υλικό στο διαδίκτυο, οπότε είναι σημαντικό να τεθούν τα ακόλουθα ερωτήματα:

- Είχατε ποτέ ακούσει διαλεκτόφωνο Κρητικό να μιλάει ζωντανά, πριν δείτε το βίντεο στην τάξη;
- Τι σας έκανε εντύπωση από την κρητική διάλεκτο που ακούσατε;
- Θεωρείτε ότι σε όλη την Κρήτη οι ομιλούντες την κρητική διάλεκτο την χρησιμοποιούν με τον ίδιο ακριβώς τρόπο ή υπάρχουν ενδοδιαλεκτικές ποικιλίες;

Στη συνέχεια, ο εκπαιδευτικός θα δώσει κάποιες γενικές πληροφορίες στους μαθητές για την κρητική διάλεκτο. Θα πληροφορήσει τους μαθητές σχετικά με τα βασικά ιστορικά στοιχεία της Κρήτης και της διαλέκτου, τη σημερινή κατάσταση της διαλέκτου καθώς και τα μέρη του κόσμου όπου μιλιέται. Πιο συγκεκριμένα, με τη βοήθεια του χάρτη της Κρήτης θα επισημάνει στους μαθητές ότι η κρητική διάλεκτος εμφανίζει αδρομερώς δύο ποικιλίες, εκ των οποίων η μια, η δυτική χρησιμοποιείται στα Χανιά και το Ρέθυμνο, ενώ η άλλη η ανατολική χρησιμοποιείται κυρίως σε Ηράκλειο και Λασιθί. Θα πρέπει να διευκρινιστεί στο σημείο αυτό στους μαθητές ότι η κρητική ποικιλία εμφανίζει σε όλο το νησί κάποια κοινά διαλεκτικά χαρακτηριστικά.

2η φάση: Ανοιχτή διδασκαλία

Στη φάση αυτή αξιοποιούνται πρακτικές με τις οποίες γίνεται προσπάθεια να εξηγηθούν τα γλωσσικά στοιχεία και η λειτουργία τους στο κείμενο. Βασικός στόχος είναι να γνωρίσουν οι μαθητές και οι μαθήτριες τα παγκρητικά διαλεκτικά χαρακτηριστικά, ώστε να αποκτήσουν σφαιρική εικόνα για την κρητική διάλεκτο και να μπορούν να αντιληφθούν την κρητική ποικιλία όπου τη συναντούν. Επίσης κεντρικός στόχος αυτής της φάσης είναι η ανάδειξη των γλωσσικών στοιχείων της ανατολικής κρητικής ποικιλίας και η εξοικείωση των μαθητών με αυτά.

Όπως ειπώθηκε και παραπάνω, για την ανάδειξη γλωσσικών στοιχείων της Ανατολικής Κρήτης θα αξιοποιηθεί το κείμενο “Ιδίωμα της επαρχίας Σητείας” από το βιβλίο του Ν.Κοντοσόπουλου (2015, σ.80-81). Το κείμενο θα μοιραστεί σε όλη την τάξη σε φωτοτυπία.

“Ιδίωμα της επαρχίας Σητείας”

Απάνω στο διάλογο των δύο γυναικώ και στο ζόρε του σταροκαθαρίσματος, γροικούνται οι φωνές τση Κουζουλολένης απού ντραμουντάνιζε κι ηρχούντανε από τα πέρα τσαρσί κι επαραμίλειε:

-Ανάθεμά σε για γεράντισμα, όντε δε γατέεις είντα σου γίνεται! δε σε βαστώ μπλιο! Δε σ’ αντέχω! Ήπιασε τονε πάλι, ωρέ παιδιά, το χούι κι εκαταχτύπα τη μπαστόνα ντου! Άμα κουνουπιστεί ετουτανά μου κάνει!...Ωφου, και μου πιάσανε πάλι τα μουντάνια οι κούβοι και οι όρνιθες!

- Με τον κύριό τζη θα να τα ‘χει πάλι μπέσι-μπελί, λένε οι δυό γυναίκες.

- Πούλι πούλι...νά! Πούλι πούλι...νά! ήκραζε η Λενιά και μετά μιαολιά ώρα, να σου τηνε φουργιόζα να μπαίνει στην αυλή τσ’ Αντρονίκης και να κάνει σαν τη χιαρχιντισμένη.

- Ωρή Αντρονίκη! Μια χοχλιδάτη πουλάδα χάνω...Μπα να ‘ρθε ατά με τσ’ όρνιθές σου; Για...να ξανοίξω...

- Γύρευγε τη δουλειά σου, Λενιά, και δεν είδα να ‘ρθει επά κιαμιά ξένη όρνιθα..., είντα μου λές;

Η Κουζουλολένη (έτσα τηνε παρανομοιάζανε γιατί ‘χε μιιά δόση κουζουλάδας) παίζει με τα μάτια τζη ζερβόδεξα και τα γρυλλώνει προς τη μέσα μερά τσ’ αυλής απού ‘χε χώμα και σκαλίζανε οι όρνιθες τσ’ Αντρονίκης.

- Ωντηνε...ω! Γιαέ τη που τηνε καπονιάζει ο πετεινός σου! Ξάνοιξέ τη! Κι απόι μου λές εσύ πως δεν την είδες...παζαβή.

-Ωρή μουσκοκούζουλη, εδική μου είναι η γι-όρνιθα κεινιά, δεν τη γνωρίζω κοντό; Η πουλάδα μου είναι!

-Πούλι- πούλι, να!...λέει και παίζει μια η Κουζουλολένια και τηνε πιάνει από τσι φτερούγες.
[...]

Ο εκπαιδευτικός κάνει την πρώτη ανάγνωση του κειμένου, για να αποδοθεί το κείμενο όσο πιο πιστά στην κρητική διάλεκτο γίνεται και να διαμορφώσουν μια πρώτη εικόνα οι μαθητές για την κρητική ποικιλία. Έπειτα είναι καλό να ακολουθήσουν κάποιες ερωτήσεις κατανόησης, προτού γίνει η γλωσσική προσέγγιση. Κάποιες ερωτήσεις κατανόησης του κειμένου θα μπορούσαν να είναι οι εξής:

- Για ποιο λόγο η Κουζουλολένη εμφανίζεται εκνευρισμένη και παραμιλά;
- Τι κάνει η Κουζουλολένη όταν αντιλαμβάνεται ότι της λείπει μια κότα;
- Πώς αντιδρά η Αντρονίκη;

Έπειτα, προκειμένου να γνωρίσουν κάποια παγκρητικά διαλεκτικά χαρακτηριστικά, ο καθηγητής αναθέτει στους μαθητές να κυκλώσουν όσες λέξεις παρατηρούν ότι αποκλίνουν σημαντικά από την κοινή και αυτές που δεν κατανοούν. Αναμένεται να κυκλώσουν τις εξής: *γυναικώ, είντα, γροικούνται, γατέεις, ήπιασε, τόνε, γύρευγε, μερά, γιαέ, επά, ατά κ.ά.* Ο εκπαιδευτικός παρουσιάζει βασικές λέξεις του κρητικού λεξιλογίου με την απόδοση της σημασίας τους (π.χ *γροικούνται*= ακούγονται, *γατέεις*= ξέρεις). Επίσης, οι μαθητές προτρέπονται, αξιοποιώντας το Λεξικό του Πάγκαλου⁸, να αναζητήσουν μόνοι τους τη σημασία των παρακάτω λέξεων που χρησιμοποιούνται στο κείμενο: *κουζουλός, ντραμουντανίζω, κουνουπίζομαι, μουντάνια, κούβοι, όρνιθα, ξανοίγω, επά, ατά.* Στο λεξικό αυτό θα αποκτήσουν πρόσβαση μέσω σκαναρισμένων από αυτό σελίδων που θα τους

⁸ Πάγκαλος, Γ.Ε. 1955-1983: *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, τ.Α΄ - Ζ΄. Αθήναι

σταλούν ηλεκτρονικά στο e-mail τους, ώστε να έχουν χρόνο να ασχοληθούν στο σπίτι. Αφού με τη σημασιολογική προσέγγιση του κειμένου τα παιδιά θα έχουν οικειοποιηθεί περισσότερο τη διάλεκτο, ο εκπαιδευτικός θα μεταβεί ομαλά στην παρουσίαση βασικών στοιχείων από τα άλλα γλωσσικά επίπεδα.

Από φωνολογική άποψη κρίνεται σημαντικό αρχικά να παρουσιαστεί το φαινόμενο της αποβολής του τελικού /n/ στη γενική πληθυντικού. Θα επισημανθεί στους μαθητές ότι ο τύπος *γυναικώ* βρίσκεται στη γενική πληθυντικού, όπως μαρτυρά και το άρθρο *των* που τον προσδιορίζει. Στην κρητική διάλεκτο είναι έντονη η τάση για ανοικτές συλλαβές που εκφράζεται και με την αποβολή του τελικού -ν. Η παραπάνω τάση ωστόσο εκφράζεται συνηθέστερα με τη μορφή επιτασσόμενου -ε μετά το τελικό -ν των λέξεων (ουσιαστικών, αντωνυμιών, επιθέτων, ρημάτων). Στο κείμενο χρησιμοποιούνται οι τύποι *τονε*, *τηνε*, *ήρχοντανε* και *παρανομοιάζανε* που αποτελούν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα του φαινομένου. Οι διδασκόμενοι και οι διδασκόμενες στη διάρκεια όλης αυτής της διαδικασίας επισημαίνουν και αντιλαμβάνονται διαφορές της κοινής με την κρητική ποικιλία. Μάλιστα καλούνται από τον εκπαιδευτικό να διατυπώσουν και οι ίδιοι παραδείγματα με τις αντίστοιχες λέξεις στην κοινή. Ακόμη, παγκρητικό φαινόμενο που παρουσιάζεται στο κείμενο αποτελεί η ανάπτυξη του /γ/ στις καταλήξεις -εύω. Χρησιμοποιείται ο τύπος *Γύρευγε* αντί για *γύρευε*.

Στο μορφολογικό επίπεδο δεν μπορεί να μην ενημερωθούν οι μαθητές και οι μαθήτριες ότι πολύ συνηθισμένο γνώρισμα της κρητικής διαλέκτου είναι να χρησιμοποιούνται τα άρθρα *την* αντί της *και* και *τσι* αντί τους/τις, στοιχεία που στο κείμενο φαίνονται με τους τύπους *την Κουζολολένης*, *τσ' Αντρονίκης* και *τσ' όρνιθες*. Επίσης χαρακτηριστική είναι και η χρήση του *είντα* στο κείμενο στη θέση του τύπου *τι* της κοινής.

Στο σημείο αυτό θα βοηθούσε να δινόταν η παρακάτω δραστηριότητα στους μαθητές, με σκοπό να συμπεράνει ο εκπαιδευτικός κατά πόσο έχουν εξοικειωθεί ως ένα βαθμό με την κρητική διάλεκτο και πού υπάρχουν ακόμα δυσκολίες, ώστε να βοηθήσει περαιτέρω. Θα εφαρμοστεί η ομαδοσυνεργατική μέθοδος, καθώς θα κάνει τη διαδικασία πιο ευχάριστη και εύκολη για τα παιδιά σε σχέση με το αν το κάθε παιδί εργαζόταν εξατομικευμένα.

Δραστηριότητα

Στο παρακάτω κείμενο “Το βραστάρι” (Κοντοσόπουλος, 2015, σ. 84-85) να εντοπίσετε στοιχεία της κρητικής διαλέκτου. Κάθε ομάδα να παρουσιάσει όσα εντόπισε και να συζητήσει με τις άλλες ομάδες κατά πόσο υπάρχει συμφωνία ή όχι.

“Το βραστάρι” (Ιδίωμα του πεδινού Αποκόρωνα)

- Αλλαξομουσουδιασμένη σε θωρώ, μωρή Αργυρώ, είντα ‘χεις;
- Να πλαντάξω θέλω θειά, αβάσταχτη κι ανυπόφορη εκατήντησε μπλιο η πεθερά μου.
- Μη τζη συνορίζεσαι μωρέ παιδί μου, ασ’ τηνε, γρέ είναι και συμπάθα τζη.
- Γροίκα, να ιδείς, είντα μούκαμε. Κοιτοτούμικη είναι εδώ και μιάν εβδομάδα, και μου ζήτηξε οψές ν τση σιάξω μια μαλοτίρα, σαν και κάθα μέρα.

Βάνω και εγώ στα κάρβουνα τση παρασιάς, απούτονε απομενάρικα απού τα ξύλα που καίγανε, το μπρίκι και τση τηνε βράζω. Βάνω τηνε σε μιαν κούπα, βάνω τζη και περίσσια ζάχαρη, γιατί τσ’ αρέσει, ανακατώνω τηνε και τση τηνε πάω.

Ως τση την άφηκα, και τηνε επήρε στα χέρια τζη, χερικώνει να φωνιάζει:

-Παρέ το από παέ, τούτο να το μαυροζούμι. Ναλέτι νάχεις απού δεν κατέεις, αναμικιόρα, να κάμεις ένα βραστάρι ανθρώπου. Πάρε τηνε γιατί βγάνει καπνουλέα. [...]

Στη συνέχεια ο στόχος θα είναι να γνωρίσουν οι μαθητές και οι μαθήτριες την ανατολική ποικιλία της Κρήτης. Από τις λέξεις που κύκλωσαν αρχικά όταν τους ζητήθηκε να βρουν εκείνες που αποκλίνουν σημαντικά από την κοινή, θα εξηγηθεί ότι κάποιες από αυτές, όπως *ήπιασε* και *μερά* έχουν κάποια γνωρίσματα που απαντώνται κυρίως στην Ανατολική Κρήτη.

Με αφορμή τον τύπο *ήπιασε* και άλλους αντίστοιχους τύπους του κειμένου, όπως *ήρχουντανε* και *ήκραζε*, ο εκπαιδευτικός θα διευκρινίσει στους μαθητές ότι στους ιστορικούς χρόνους (Παρατατικό και Αόριστο) η τονιζόμενη αύξηση εμφανίζεται κυρίως με τη μορφή η και όχι ε, όπως συμβαίνει στην κοινή. Πρέπει να τονιστεί ότι το ανατολικό κρητικό ιδίωμα χαρακτηρίζεται από ασυνιζήσια. Συγκεκριμένα το επίθημα -έα, ενώ έχει γίνει -ιά στην

Νεοελληνική Κοινή, έχει τη μορφή -έ στους νομούς Ηρακλείου και Λασιθίου, π.χ. μερέ (μεριά <μεσν. μερέα).

Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι το συγκεκριμένο κείμενο που επιλέχθηκε για τη διδασκαλία προσφέρεται για την παρουσίαση των παραπάνω φαινομένων της ανατολικής κρητικής ποικιλίας, ενώ σε επόμενο σχέδιο διδασκαλίας οι μαθητές θα ενημερωθούν και για επιπλέον φαινόμενα αυτής.

Για να εμπεδωθούν τα διδαχθέντα φαινόμενα θα δοθεί στους μαθητές η παρακάτω δραστηριότητα:

Να γίνουν οι απαραίτητες μετατροπές (χρόνος και αύξηση) στα ακόλουθα ρήματα , ώστε να μπορεί κανείς να θεωρήσει ότι προέρχονται από ομιλία διαλεκτόφωνου της Ανατολικής Κρήτης.

- φτάνει->
- λούζω ->
- παίζεις->
- τρως->
- λέει->
- στρώνω->

3η φάση: Κριτική πλαισίωση

Στη φάση αυτή εφαρμόζονται πρακτικές με τις οποίες δίνεται η δυνατότητα στους μαθητές να αναπτύξουν την κριτική γλωσσική τους επίγνωση, εφόσον επισημαίνεται ότι κάθε κείμενο 'προσαρμόζεται' στο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο όπου εντάσσεται και 'εναρμονίζεται' με τους στόχους που κάθε φορά υπάρχουν. Επιδίωξη αυτής της φάσης αποτελεί οι μαθητές να αντιληφθούν τις περιστάσεις που αξιοποιείται η ανατολική ποικιλία της Κρήτης.

Πιο συγκεκριμένα, αξιοποιώντας το κείμενο “Ιδίωμα της επαρχίας Σητείας” θα συζητηθεί με τους μαθητές το ευρύτερο πλαίσιο στο οποίο ‘κινείται’ το κείμενο. Ενδεικτικά μπορούν να τεθούν οι παρακάτω ερωτήσεις:

- Τι σχέση έχουν μεταξύ τους και τι τύπους ανθρώπων αντιπροσωπεύουν η Αντρονίκη και η Κουζολολένη; Μας βοηθά το ύφος ομιλίας και τα διαλεκτικά στοιχεία που χρησιμοποιούν να το καταλάβουμε;
- Τι μαρτυρά το έντονο διαλεκτικό στοιχείο που υπάρχει στο κείμενο για την καταγωγή των ηρώων και γιατί επιλέγεται;
- Αν οι δύο γυναίκες βρίσκονταν με συγχωριανούς στα πλαίσια μιας κοινωνικής εκδήλωσης και αφηγούνταν τον διάλογο που είχαν μεταξύ τους, θεωρείτε ότι θα χρησιμοποιούσαν τόσο έντονα την κρητική διάλεκτο και γιατί;
- Τι φανερώνει η χρήση του ανατολικού κρητικού ιδιώματος στην αφήγηση και στους διαλόγους για τη σχέση του συγγραφικού υποκειμένου με την ιδιαίτερη τοπική και πολιτισμική του ταυτότητα;
- Θεωρείτε ότι η κρητική διάλεκτος υστερεί σε κάτι σε σχέση με την κοινή νεοελληνική και γιατί;
- Η ανατολική διαλεκτική ποικιλία της Κρήτης όπως και κάθε διαλεκτική ποικιλία δεν θα πρέπει να διαφυλαχθεί ως κομμάτι του πολιτισμού της Κρήτης; Για ποιους άλλους λόγους θα πρέπει να διατηρηθεί ζωντανή;
- Τι θα σήμαινε η ισοπέδωση των διαλέκτων για τους ανθρώπους που τις χρησιμοποίησαν αλλά και για τους νεότερους που δεν πρόλαβαν να τις γνωρίσουν;
- Ποια είναι η στάση των ΜΜΕ απέναντι στην κρητική διάλεκτο και γιατί ;
- Πώς συνδέονται τα ΜΜΕ και τα σύγχρονα προβαλλόμενα πρότυπα με τα αρνητικά στερεότυπα απέναντι στις διαλέκτους γενικά;

Με τις ερωτήσεις αυτές οι οποίες θα συζητηθούν στην τάξη, επιδιώκεται οι μαθητές να αντιληφθούν όχι μόνο ότι ο βαθμός έντονης χρήσης της κρητικής διαλέκτου και συγκεκριμένα εδώ της ανατολικής κρητικής ποικιλίας καθορίζεται από τα εκάστοτε επικοινωνιακά συμφραζόμενα, αλλά και ότι η κρητική ποικιλία αποτελεί γεωγραφική γλωσσική ποικιλία ισότιμη αξιολογικά με την κοινή. Αναμένεται να συνειδητοποιήσουν,

επίσης, ότι η ανατολική ποικιλία της Κρήτης αντικατοπτρίζει την ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητα του Ηρακλείου και του Λασιθίου και όπως κάθε μορφής γλωσσική διαφορετικότητα οφείλει να γίνεται σεβαστή.

4η φάση: Μετασχηματισμένη πρακτική

Στο στάδιο αυτό υλοποιούνται πρακτικές με τις οποίες οι μαθητές προτρέπονται να παράγουν λόγο κατάλληλα προσαρμοσμένο στο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο που τους ανατίθεται, το οποίο θα είναι αντίστοιχο ή διαφορετικό από εκείνο του αρχικού προς επεξεργασία κειμένου.

Σε αυτήν την τελευταία ενότητα της διδασκαλίας ο στόχος είναι οι μαθητές να αξιοποιήσουν το μέγιστο της δημιουργικότητας τους αλλά και των γνώσεων που απέκτησαν, ώστε να οδηγηθούν στην παραγωγή κειμένου στην κρητική διάλεκτο με αξιοποίηση στοιχείων της ανατολικής ποικιλίας. Φυσικά αυτή η παραγωγή κειμένου θα πρέπει να πληροί τις προϋποθέσεις του κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου που θα οριστεί για να θεωρηθεί επιτυχημένη.

Οι μαθητές θα χωριστούν σε ομάδες των 5 ατόμων και θα τους δοθεί η παρακάτω δραστηριότητα:

Με αφορμή τις εκδηλώσεις για τη μάχη της Κρήτης (Μάιος- Ιούνιος) καλείστε να αναζητήσετε αφηγήσεις ιστοριών του πολέμου από παππούδες και γιαγιάδες που έζησαν εκείνη την περίοδο στην ανατολική Κρήτη και μιλούν την ανατολική ποικιλία. Για το σκοπό αυτό αναζητήστε υλικό από το Διαδίκτυο (συνεντεύξεις, αυτοβιογραφίες, εκδηλώσεις, κ.ά) ή και από δια ζώσης επαφή με τους ανθρώπους αυτούς, με βασική προϋπόθεση την καταγωγή τους από το Ηράκλειο και το Λασιθί και τη χρήση της ανατολικής κρητικής ποικιλίας. Αφού καταγράψετε στο πρόχειρό σας μια μικρή ιστορία όπως την ακούσατε, καλείστε να την συνεχίσετε όπως εσείς επιθυμείτε ή φαντάζεστε ότι εκτυλίχθηκαν τα γεγονότα μετά. Η ιστορία από εσάς θα πρέπει να συνεχιστεί αξιοποιώντας την διαλεκτική ποικιλία της ανατολικής Κρήτης. Έπειτα, θα παρουσιάσετε το κείμενο που δημιουργήσατε στην τάξη.

Όταν ολοκληρωθεί η παρουσίαση, οι μαθητές αναμένεται να έχουν γνωρίσει σε μεγαλύτερο βαθμό την ανατολική ποικιλία της Κρήτης, εφόσον θα έχουν διερευνήσει το ιδίωμα μέσα από την επαφή τους με πλούσιο αυθεντικό διαλεκτικό λόγο. Επίσης, αναμένεται να έχουν κατανοήσει την αξία της διαλέκτου της Κρήτης, αλλά και όλων των διαλέκτων γενικά.

2.2 Σενάριο διδασκαλίας για την διάλεκτο της Δυτικής Κρήτης

1η φάση: Τοποθετημένη πρακτική

Όπως έχει σημειωθεί και στην προηγούμενη ενότητα (2.1), στη φάση αυτή κρίνεται κατάλληλο να αξιοποιηθούν κειμενικές παραστάσεις με τις οποίες οι μαθητές είναι αρκετά εξοικειωμένοι από την καθημερινή τους ζωή.

Επιλέγεται να προβληθεί στην τάξη οπτικοακουστικό υλικό με θέμα τους άγραφους νόμους και τα εθιμικά χαρακτηριστικά των βοσκών του Ψηλορείτη⁹. Τα πρόσωπα που συμμετέχουν στο βίντεο μιλούν έντονα την διάλεκτο της Κρήτης. Αναμένεται το προβαλλόμενο υλικό να κεντρίσει το ενδιαφέρον των μαθητών, γιατί περιλαμβάνει σκηνές και τον τρόπο ζωής των βοσκών της κρητικής υπαίθρου. Οι περισσότεροι σημερινοί νέοι δεν έχουν αρκετά βιώματα τέτοια, οπότε με την παρακολούθηση τέτοιων σκηνών είναι πολύ πιθανό να στραφούν στην ορεινή φύση περισσότερο ,ανακαλύπτοντας τις ομορφιές της αλλά και στις επαγγελματικές ευκαιρίες που εκείνη προσφέρει, καταρρίπτοντας στερεότυπα για την βοσκική. Στόχος είναι να έρθουν εκ νέου σε επαφή με τη μελετώμενη διαλεκτική ποικιλία της Κρήτης, ως μια διάλεκτο από την ευρεία γκάμα των νεοελληνικών διαλέκτων.

Αφού τα παιδιά παρακολουθήσουν το βίντεο, θα ακολουθήσει συζήτηση κατά την οποία θα διευκρινιστεί στα παιδιά πως πέρα από την κοινή νεοελληνική που αποτελεί και την επίσημα θεσμοθετημένη γλώσσα του κράτους, υπάρχουν και ποικιλίες της γλώσσας, δηλαδή οι διάλεκτοι και τα ιδιώματα. Δεν κρίνεται σκόπιμο να γίνει εκτενής αναφορά στους όρους αυτούς, αφού αναλυτική σχετική συζήτηση έχει γίνει στο προηγούμενο σενάριο διδασκαλίας

⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=kZa4hj54FUg>

και το νέο σενάριο βρίσκεται σε συμπληρωματική σχέση με το προηγούμενο.

Τα παιδιά με βάση και τις γνώσεις που αποκτήθηκαν από το προηγούμενο σενάριο διδασκαλίας αναμένεται να αναγνωρίσουν ότι η ομιλούμενη διάλεκτος στο βίντεο είναι η κρητική. Θα τεθούν οι παρακάτω ερωτήσεις προς συζήτηση:

- Πώς συνδέεται ο διαλεκτικός λόγος των βοσκών με τον τόπο καταγωγής τους;
- Θεωρείτε ότι την κρητική διάλεκτο που χρησιμοποιούν την έμαθαν στο σχολείο ή στα πλαίσια του οικογενειακού και κοινωνικού τους περιβάλλοντος;
- Ποιες άλλες διαλέκτους γνωρίζετε;

Αφού δοθεί η οδηγία στους μαθητές να μελετήσουν τις διαλέκτους και τα ιδιώματα αξιοποιώντας την ιστοσελίδα της Ακαδημίας Αθηνών¹⁰ και της Πύλης για την ελληνική γλώσσα¹¹, θα τους ανατεθεί να διαλέξει ο καθένας μια νεοελληνική διάλεκτο που επιθυμεί και να βρει μια αφήγηση είτε προφορική είτε γραπτή στην επιλεγμένη διάλεκτο. Αν η αφήγηση είναι στον προφορικό λόγο, ο μαθητής θα πρέπει να το μεταγράψει στον γραπτό. Η αφήγηση αυτή θα πρέπει να αναφέρεται σε ήθη και έθιμα της εκάστοτε διαλεκτόφωνης περιοχής και να μην ξεπερνά περίπου τις 20 σειρές. Έπειτα, το υλικό θα παρουσιαστεί στην τάξη και θα ακολουθήσει σύντομη συζήτηση μεταξύ των μαθητών. Έτσι, αναμένεται οι μαθητές να έρθουν σε στενότερη επαφή με τις διαλέκτους, να γνωρίσουν τα βασικά χαρακτηριστικά της καθεμιάς αλλά και να ενημερωθούν για τα λαογραφικά στοιχεία της περιοχής που μελετούν.

Στη συνέχεια ο εκπαιδευτικός θα υπενθυμίσει στους μαθητές βασικά στοιχεία για την κρητική ποικιλία. Θα επισημάνει ότι η διάλεκτος της Κρήτης, πέρα από τα κοινά χαρακτηριστικά που εμφανίζονται παντού στο νησί, παρουσιάζει και διαφοροποιήσεις ανάμεσα στην Ανατολική και τη Δυτική Κρήτη.

¹⁰ <http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects/neohellenic/dialects>

¹¹ https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/studies/dialects/contents.html

2η φάση: Ανοιχτή διδασκαλία

Στο στάδιο αυτό θα μελετηθούν εις βάθος τα γλωσσικά χαρακτηριστικά της ποικιλίας της Δυτικής Κρήτης, δηλαδή εκείνης που μιλιέται στα Χανιά και στο Ρέθυμνο. Παγκρητικά γλωσσικά χαρακτηριστικά έχουν ήδη προσεγγιστεί στο προηγούμενο σχέδιο διδασκαλίας. Άρα, στο παρόν σχέδιο θα παρουσιαστούν επιπλέον μόνο όσα είναι μη διδαγμένα στους μαθητές. Στόχος είναι να γνωρίσουν οι μαθητές και οι μαθήτριες τα γλωσσικά χαρακτηριστικά της Δυτικής Κρήτης και να μπορούν να τα διαφοροποιούν από τα παγκρητικά.

Για την παρουσίαση των στοιχείων της γλωσσικής ποικιλίας των Χανίων και του Ρεθύμνου, θα αξιοποιηθεί το κείμενο “Το πρώτο ταξίδι τση γιαγιάς στη χώρα” από το βιβλίο της κ. Ζαμπετάκη (2019, σ.189). Το κείμενο θα μοιραστεί σε όλα τα παιδιά σε φωτοτυπία.

“Το πρώτο ταξίδι τση γιαγιάς στη χώρα”

Έλα ‘παέ, γιαγιά να μας σε πεις είντα πάθες όντε ν-επήγες πρώτη φορά στη χώρα, ερώτανε το Νικολιώ.

-Πες μας γιαγιά για το ψάρι.....τη μ-παρακάλιε νη Αυγενιώ.

Επρεμαζωχτήκατε* πάλι επαέ* να μη μ’ αφήσετε να σκουπίσω την αυλή α-που ’ναι γεμάτη απού τσι καβαλίνες του γαιδάρου. Θέλετε να σα σε λέω, τα βάσανα μου, να με μασκαρεύ(β)γετε, να γελάτε. Ετσά τανε τοτεσάς εδουλεύαμενε από την αυγή ως τη νύχτα, για να τα καταφέρομενε. Οι γι-ανθρώποι εκάνανε μια δεκαρέ κοπέλια, επαίρνενε κι ο Χάρος το μερτικό ν-του, αλλά κι αυτά που ’πομένανε ηθέλανε φαητό, ρούχα και καλίκωση*. [...]

-Άντε γιγιά λέγε μας, τη πρώτη φορά, πως σου φάνηκε χώρα;

-Εκειά κοπελάκια μου εξορίστηκα, είντα ’τανε κεινοσάς ο κόσμος, που πχαίνανε ετσά σβουριχτοί, ούτε καλημέρα δεν έλεγενε ο γεις τ’ αλλού. [...] Εκάτσαμενε το λοιπός ούλοι οι χωριανοί μια δεκαρέ νομάτοι σ’ ένα μαγερικό το μεσημέρι κι είντα λαχταρούσαμενε ούλοι...ψάρι. [...] Ευκαιρία ήτανε, παραγγείλαμενε ψάρι. Όντε το’ δανε οι χωριανοί εράξανε, εβάνανε τα χέρια ν-τωνε, το παστρέβανε* από τσι τσίτες, εμάσουσανε τσι κεφαλές και

φτύνανε στο πιάτο τα καθαρίδια, εκάνανε ένα τραφαπάλεμα* με τσι τσίτες, που μας εξανοίγανε οι χωραΐτες και ξεραίνοντανε στα γέλια...

Τρώε μου λέγανε οι χωριανοί ίντα περιμένεις, ώρα να γκάψομενε οθέ ν-το χωριό. Εγώ εξάνοιξα να δω, πως το τρώνε οι χωραΐτες , για να μη με μασκαρέψουνε. Είδα και το καθαρίζανε με ψωμί και πιρούνι, ούτε χέρια ούτε φτυσίματα. Κόβγω και γω το ψάρι με το πιρούνι και το ψωμί τη στιγμή που το κατάπια καθίζουνε δυο-τρεις τσίτες στο λαιμό μου. Βήγω, βήγω, μου χτυπά η Αργυρένια στη ράχη, επορίσανε τα μάθια όξω, έπινα νερό, έτρωγα ψωμί, είδα και' παθα να ξεμπλέξω. Που να ξαναγγίξω στο ψάρι, είχα και τη γ-καψούρα από τσι χωριανούς: "Καλά να πάθεις γιατί' θελες να κάνεις τη χωραΐτισσα!"

Θα δοθούν και κάποιες λέξεις του κειμένου με τη σημασία τους για να διευκολυνθεί η κατανόηση του νοήματος¹². Αφού ο εκπαιδευτικός διαβάσει το κείμενο, θα απευθύνει κάποιες ερωτήσεις στους μαθητές με στόχο να ενταχθούν στα συμφραζόμενα του κειμένου.

Ενδεικτικές ερωτήσεις κατανόησης, πριν προχωρήσουμε στη γλωσσική προσέγγιση, θα ήταν οι παρακάτω:

- Γιατί τα παιδιά επιμένουν τόσο να ακούσουν την ιστορία της γιαγιάς από την πρώτη φορά που πήγε στη χώρα (πόλη);
- Τι είχε κάνει αρνητική εντύπωση στη γιαγιά η πρώτη της εμπειρία στην πόλη;
- Πού κατέληξε η προσπάθεια της γιαγιάς να μιμηθεί τους ανθρώπους της πόλης στον τρόπο με τον οποίο έτρωγαν το ψάρι;
- Ποιο ήταν το κωμικό στοιχείο στην αφήγηση της γιαγιάς;

¹² Επρεμαζωχτήκατε*= εμάζωξε από γύρω γύρω
επαέ*= εδώ

καλίκωση*> καλίκι= παπούτσι

παστρέβανε*= καθαρίζανε

τραφαπάλεμα*> τραχαπαλεύγω= παλεύω τρέχοντας, κοπιάζει

(Ζαμπετάκη, 2019, σ.237-263)

Στη συνέχεια θα ζητηθεί από τους μαθητές να εντοπίσουν στο κείμενο χαρακτηριστικά της κρητικής διαλέκτου, που θυμούνται και από το προηγούμενο σενάριο διδασκαλίας. Αναμένεται να εντοπίσουν τους τύπους *είντα*, *μασκαρεύ(β)γετε*, *κόβγω*, *επαέ*, *τσι*, κ.ά. Θεωρούμε ότι θα είναι σε θέση να εξηγήσουν ότι στην Κρήτη το *είντα* είναι η μορφή της άκλιτης ερωτηματικής αντωνυμίας που αποτελεί πολύ σημαντικό ισόγλωσσο για τη διάκριση των διαλεκτικών ζωνών, ενώ το *επαέ* δηλώνει το *εδώ*. Επίσης, στους τύπους *μασκαρεύ(β)γετε* και *κόβγω* αναμένεται να αναφέρουν ότι η ανάπτυξη του /γ/ στις καταλήξεις -εύω αποτελεί παγκρητικό γνώρισμα.

Ένα επιπλέον βασικό χαρακτηριστικό της κρητικής διαλέκτου που θα διδαχθεί είναι ότι τα /b/, /d/, /g/ προφέρονται χωρίς έρρινο στοιχείο. Πιο συγκεκριμένα, στο κείμενο εμφανίζεται η φράση *τη μ-παρακάλιενε* αντί την παρακαλούσε, όπου παρατηρούμε ότι έχει προκύψει από την συμφορά του άρθρου την και του επόμενου ρήματος που αρχίζει από /p/ και ότι προφέρεται χωρίς προερρίνωση.. Αντίστοιχα κάτι ανάλογο συμβαίνει και στη φράση *τη γ-καπούρα* αντί την καπούρα, όπου αυτή τη φορά έχουμε προφορά με /g/.

Έπειτα στόχος της διδασκαλίας θα είναι οι μαθητές να έρθουν σε επαφή με την γλωσσική ποικιλία της Δυτικής Κρήτης. Για την επίτευξη του στόχου αυτού, ο εκπαιδευτικός θα παρουσιάσει σε Power Point τα βασικά γνωρίσματα κάθε γλωσσικού επιπέδου της δυτικής κρητικής ποικιλίας, θα τα εξηγήσει στους μαθητές φέρνοντας παραδείγματα και θα τους ζητήσει να εντοπίσουν στο κείμενο όσα ανταποκρίνονται στα φαινόμενα που συζητήσαν.

Το φαινόμενο που εμφανίζεται με τη μεγαλύτερη συχνότητα στο κείμενο και αναμένεται να εντοπίσουν οι μαθητές σε μορφολογικό επίπεδο είναι η ανάπτυξη της χρονικής αύξησης ε- στα ρήματα που βρίσκονται σε Παρατατικό και Αόριστο στις περιπτώσεις που το ε- δεν είναι φορέας τόνου. Για παράδειγμα, θα εντοπίσουν τους τύπους *επήγες* αντί *πήγες*, *ερώτανε* αντί για *ρώταγε*, *εβάνανε* αντί για *βάνανε*, κ.ά. Ακόμη, σε μορφολογικό επίπεδο τα παιδιά με τη βοήθεια του προβαλλόμενου Power Point αναμένεται να εντοπίσουν ότι στην Δυτική Κρήτη και ιδιαίτερα στο Ρέθυμνο υπάρχει η τάση για ανοιχτές συλλαβές που εκφράζεται με τη μορφή επιτασσόμενου -ε μετά από το τελικό -ν στο α' και γ' πληθυντικό πρόσωπο των ρημάτων. Στην παρατήρηση αυτή θα τους οδηγήσουν οι εξής τύποι του κειμένου: *ερώτανε*

αντί ερώτα (ρωτούσε), *επαρακάλιε*ν αντί *επαρακάλιε* (παρακαλούσε), *εδουλεύαμε*ν αντί *εδουλεύαμε* (δουλεύαμε), *επαίρνε*ν αντί *έπαιρνε* ,κ.ά.

Επιπλέον, χάρη στη χρήση του τύπου *τωνε* οι μαθητές έχουν την ευκαιρία να γνωρίσουν άλλο ένα χαρακτηριστικό της δυτικής κρητικής ποικιλίας. Η κτητική αντωνυμία τους στην κοινή παίρνει τη μορφή *τωνε* στη δυτική Κρήτη. Οι διδασκόμενοι αναμένεται ακόμη να σημειώσουν ότι στοιχείο της δυτικής ποικιλίας είναι η περίπτωση της ασυνιζισίας του -έα (-ιά στην Νεοελληνική Κοινή). Δηλαδή, το ασυνιζιτο -έα πραγματώνεται ως -έ. Σχετικό παράδειγμα όπου θα βασιστεί αυτή η παρατήρησή τους είναι ο τύπος *δεκαρέ* αντί για *δεκαριά*.

Στη συνέχεια ο καθηγητής θα αναθέσει στους μαθητές μια δραστηριότητα για το σπίτι, κατά την οποία θα πρέπει να βρουν λέξεις της κρητικής διαλέκτου του κειμένου που δεν κατανοούν και να αναζητήσουν τη σημασία τους.

Έπειτα, προκειμένου να αξιολογηθεί η εμπέδωση των γλωσσικών χαρακτηριστικών της δυτικής κρητικής ποικιλίας από τους, θα ήταν καλό να δοθούν οι παρακάτω ασκήσεις:

Άσκηση 1:

Το παρακάτω κείμενο αποτελεί μαρτυρία ενός πρόσφυγα από τη Μικρά Ασία, που αναγκάστηκε να φύγει από το Αιβαλί ,όπου έμενε, εξαιτίας του διωγμού των Τούρκων. Καλείστε να μεταφέρετε τη μαρτυρία του στην κρητική διάλεκτο και συγκεκριμένα στην ποικιλία της Δυτικής Κρήτης, σύμφωνα με όσα διδαχτήκατε και ερευνήσατε. Αξιοποιήστε επίσης τις σελίδες που σας δόθηκαν από το λεξικό του Πάγκαλου.

“Λέγομαι Δημήτριος Ρουκουνιώτης και είμαι 95 χρονών. Γεννήθηκα στο Αιβαλί της Μικράς Ασίας. Έζησα εκεί μέχρι 12 ετών. Από εκεί και μετά έγινε ο διωγμός. Όταν έγινε ο διωγμός δεν φύγαμε αμέσως. Δεν ξέραμε τι θα πει ο διωγμός και ήμασταν χαρούμενοι ,νομίζαμε ότι από εκεί θα πηγαίναμε στο γλέντι. Μόλις μάθαμε ότι ερχόταν ο Ελληνικός στρατός αρπάξαμε μια βάρκα και βγήκαμε έξω από την πολιτεία. Πήγαμε σε ένα νησί με πολλά γυναικόπαιδα , απέναντι από την Μυτιλήνη, όπου λεγόταν Γυμνό. Το νησί αυτό

ήταν ακατοίκητο εκτός από έναν Τούρκο που είχε κάτι πρόβατα εκεί. Στο νησί δεν κάναμε τίποτα αλλά περιμέναμε τους αγγελιοφόρους για να μας πουν αν οι Τούρκοι κακομεταχειρίστηκαν τους Έλληνες, να ξέραμε αν θα ξαναγυρίζαμε ή όχι. Τελικά βλέπαμε ότι οι αγγελιοφόροι πήγαν στην πολιτεία αλλά πίσω δεν γύριζε κανένας και αφού καταλάβαμε τι συνέβαινε περάσαμε στον Πολιχνίτο της Μυτιλήνης. [...]»¹³

Άσκηση 2:

Παρακολουθήστε το ντοκιμαντέρ¹⁴ που είναι αφιερωμένο στον λαογράφο Κανάκη Γερωνυμάκη από τα Σφακιά, νομού Χανίων. Από το σημείο 15:16 έως το σημείο 16:21 καταγράψτε όσους τύπους χρησιμοποιούνται στον λόγο του κ.Γερωνυμάκη, οι οποίοι εμφανίζουν γνωρίσματα της δυτικής κρητικής ποικιλίας.

3η φάση: Κριτική πλαισίωση

Στο στάδιο αυτό επιδιώκεται η κριτική ερμηνεία του κειμένου σε σχέση με το κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον, όπου εντάσσεται και λειτουργεί. Στόχος είναι ,όπως και στο προηγούμενο σενάριο διδασκαλίας, να καλλιεργήσουν οι μαθητές την κριτική γλωσσική τους επίγνωση.

Προκειμένου να οξυνθεί η κριτική σκέψη αλλά και η γλωσσική επίγνωση των μαθητών θα διατυπωθούν οι ακόλουθες ερωτήσεις, με τις οποίες θα εμβαθύνουν περισσότερο στα κρυμμένα νοήματα του κειμένου, τις αναπαραστάσεις που δημιουργούνται και στη λειτουργία της διαλεκτικής ποικιλίας ανά περίπτωση:

- Στα χρόνια της γιαγιάς-ηρωίδας τι συνήθεια υπήρχε ως προς την τεκνοποιία και το θάνατο των μικρών βρεφών; Ισχύει το ίδιο και σήμερα και γιατί;
- Πώς είναι οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων της πόλης σε αντίθεση με τα χωριά;

¹³

<https://sites.google.com/site/fthprosfyges/mikrasiates-prosphyges-ste-phthiotida/martyries-prosphygon>

¹⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=F-LQraxRj4A>

- Μήπως θα έπρεπε να ανησυχήσουμε για τον σημερινό τρόπο ζωής και τις ανθρώπινες σχέσεις και γιατί;
- Τι στερεότυπα υπάρχουν για τους ανθρώπους της πόλης και για τους ανθρώπους του χωριού; Πώς αυτά γίνονται αισθητά μες στο κείμενο;
- Τι δείχνει η προσπάθεια της γιαγιάς να αλλάξει τη συμπεριφορά της, προκειμένου να ακολουθήσει τα αστικά πρότυπα;
- Θεωρείτε ότι αν τα εγγόνια χρησιμοποιούσαν την κρητική διάλεκτο (που από ό,τι φαίνεται γνωρίζουν) στη σχολική τάξη κατά τη διάρκεια του μαθήματος θα στιγματίζονταν αρνητικά από το περιβάλλον τους;
- Τι στερεότυπα υπάρχουν για τις διαλέκτους και για ποιο λόγο πρέπει να καταρριφθούν αυτά, με βάση τις πρόσφατες γνώσεις που αποκτήσατε;

Μετά από τη συζήτηση αυτή, μπορούμε να επισημάνουμε την ισοδυναμία των διαλεκτικών ποικιλιών (και συγκεκριμένα της δυτικής κρητικής ποικιλίας) με την πρότυπη ποικιλία. Πρέπει να διασαφηνιστεί ότι κάθε ποικιλία επιτελεί το δικό της λειτουργικό ρόλο κάθε φορά και φέρει πολιτισμικό φορτίο. Επίσης, είναι σημαντικό ο εκπαιδευτικός να επιβεβαιώσει ότι οι μαθητές έχουν αντιληφθεί πως η επιλογή μιας γλωσσικής ποικιλίας εξαρτάται κάθε φορά από το περιβάλλον όπου βρίσκεται, σε ποιους απευθύνεται, κ.ά.

4η φάση: Μετασχηματισμένη πρακτική

Στο στάδιο αυτό εφαρμόζονται πρακτικές με τις οποίες ενεργοποιείται η δημιουργική και κριτική ικανότητα των μαθητών και μαθητριών προκειμένου να παράγουν ένα κείμενο κατάλληλα προσαρμοσμένο στο εκάστοτε επικοινωνιακό πλαίσιο.

Προτείνεται προς υλοποίηση η παρακάτω δραστηριότητα:

Στα πλαίσια εκδηλώσεων που γίνονται στο σχολείο τη θεματική εβδομάδα “Παραδοσιακή κουζίνα της Δυτικής Κρήτης” καλείστε να διαλέξετε παραδοσιακά φαγητά ή γλυκά των Χανίων και του Ρεθύμνου και να δημιουργήσετε ένα κείμενο αξιοποιώντας τη δυτική κρητική ποικιλία, στο οποίο θα περιγράφετε τα βήματα με τα οποία κάποιος μπορεί να

παρασκευάσει το έδεσμα. Έπειτα, θα παρουσιάσετε το κείμενό σας στους υπόλοιπους συμμαθητές. Υλικό μπορείτε να συλλέξετε από ηλεκτρονικές ιστοσελίδες, γιαγιάδες, μαμάδες και από έντυπα βιβλία συνταγών.

Με την ολοκλήρωση της δραστηριότητας αυτής, οι μαθητές και οι μαθήτριες αναμένεται να έχουν εμπεδώσει τη δυτική κρητική ποικιλία και να έχουν αντιληφθεί πως η κάθε ποικιλία μπορεί να αποδώσει τα ίδια νοήματα με την πρότυπη, ως ισοδύναμο γλωσσικό σύστημα. Στερεοτυπικές αντιλήψεις εις βάρος των διαλέκτων θα έχουν αρθεί.

2.3 Σενάριο διδασκαλίας και για τις δύο ενδοδιαλεκτικές κρητικές ποικιλίες

1η φάση: Τοποθετημένη πρακτική

Στην φάση της τοποθετημένης πρακτικής, όπως έχει σημειωθεί και στα προηγούμενα σενάρια διδασκαλίας, θα αξιοποιηθούν πρακτικές όπου οι κειμενικές παραστάσεις θα είναι τέτοιες με τις οποίες οι μαθητές έχουν καθημερινή εξοικείωση και εκδηλώνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Επιλέγεται να παρουσιαστεί στους μαθητές οπτικοακουστικό υλικό από την εκπομπή “Αλάτι της Γης” με αφιέρωμα στην Κύπρο. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα της εκπομπής οι μαθητές θα ακούσουν ένα παραδοσιακό τραγούδι της Κύπρου, το “Ασιερόμπασμαν” σε κυπριακή διάλεκτο¹⁵. Επιλέγεται ως αφορμή για συζήτηση για τις διαλέκτους η κυπριακή διάλεκτος, καθώς όπως εξήγηθηκε και σε προηγούμενο σενάριο διδασκαλίας, που λειτουργεί σε συμπληρωματική σχέση με αυτό, θεωρείται αποτελεσματικό να αποκτήσουν ερεθίσματα από διάφορες διαλέκτους, πέραν της κρητικής. Το συγκεκριμένο υλικό αναμένεται να προκαλέσει το ενδιαφέρον των μαθητών, καθώς η συγκεκριμένη μουσική κινητοποιεί τη σκέψη και τα συναισθήματα, αλλά και υποβάλλει την ηρεμία. Μάλιστα, το ως επί το πλείστον άγνωστο λεξιλόγιο της κυπριακής διαλέκτου αναμένεται να ενεργοποιήσει το μαθητικό ενδιαφέρον για έρευνα σχετικά με τις σημασίες που δηλώνονται.

¹⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=JJzBAPz0jsY>

Αφού διευκρινιστεί ότι το τραγούδι είναι στην κυπριακή διάλεκτο, θα ακολουθήσει συζήτηση με τους μαθητές, κατά την οποία θα τους ζητηθεί να αναφέρουν τις πιο βασικές διαφορές που εντοπίζουν μεταξύ της κυπριακής διαλέκτου και της κοινής ελληνικής. Με δεδομένο ότι οι διαλεκτικές ποικιλίες έχουν διδαχθεί σε προηγούμενο σενάριο διδασκαλίας και ότι το παρόν σενάριο λειτουργεί συμπληρωματικά με το προηγούμενο, ο εκπαιδευτικός θα μιλήσει επιγραμματικά για τις διαλέκτους και τη σχέση τους με την πρότυπη. Θα δώσει το έναυσμα στους μαθητές να διαλευκάνουν στο μυαλό τους τις έννοιες. Ακόμη, ο εκπαιδευτικός, αφού θα έχει έρθει σε επαφή με διαλεκτόφωνους από την Κρήτη, την Κύπρο, τον Πόντο, την Καπαδοκία, την Κάτω-Ιταλία και την νότια Κυνουρία της Αρκαδίας, θα οργανώσει μια τηλεδιάσκεψη την ώρα της διδασκαλίας. Κατά την τηλεδιάσκεψη αυτή οι μαθητές θα έρθουν σε άμεση επαφή με αυθεντικό διαλεκτικό λόγο την ώρα που οι διαλεκτόφωνοι θα αναπτύσσουν θέματα λαογραφίας του τόπου τους. Οι μαθητές θα έχουν την ευκαιρία να διατυπώσουν ερωτήσεις για τα συζητώμενα έθιμα στους διαλεκτόφωνους συνομιλητές και να εκφράσουν αντιδράσεις και εντυπώσεις για τα ποικίλα γλωσσικά χαρακτηριστικά που ακούν. Στόχος είναι οι μαθητές και οι μαθήτριες να κατανοήσουν την τεράστια ποικιλομορφία της ελληνικής γλώσσας μέσα από την γνωριμία με τις διαλεκτικές ποικιλίες. Είναι σημαντικό, επίσης, να αντιληφθούν την αξία των γλωσσικών ποικιλιών και να υιοθετήσουν ισότιμη στάση απέναντι τους.

Έπειτα ο διδάσκων θα συζητήσει με τους μαθητές για την κρητική ποικιλία. Οι τελευταίοι θα κληθούν να παρουσιάσουν επιγραμματικά τα βασικά χαρακτηριστικά της κρητικής ποικιλίας και στη συνέχεια ο εκπαιδευτικός θα υπενθυμίσει ότι στην Κρήτη υπάρχουν δύο ενδοδιαλεκτικές ποικιλίες, εκ των οποίων η μια μιλιέται στην Ανατολική και η άλλη στην Δυτική Κρήτη.

2η φάση: Ανοιχτή διδασκαλία

Στη φάση αυτή η διδασκαλία θα επικεντρωθεί στη μελέτη του ανατολικού και δυτικού κρητικού ιδιώματος, με στόχο την αντιπαραβολή των δύο ποικιλιών και την εμπέδωση των γνωρισμάτων καθεμιάς από τους μαθητές. Όπως έχει αναφερθεί και παραπάνω, καθώς σε προηγούμενο σενάριο διδασκαλίας έχουν διδαχθεί τα παγκρητικά χαρακτηριστικά, αλλά και

εκείνα που αφορούν τις δύο ενδοδιαλεκτικές ποικιλίες , στο συγκεκριμένο σενάριο οι μαθητές θα έρθουν σε ταυτόχρονη επαφή και με τις δύο και θα διδαχθούν ως επιπλέον φαινόμενα μόνο αυτά που είναι αδιδάκτα.

Για τους παραπάνω σκοπούς θα μοιραστούν σε φωτοτυπία σε όλους τους μαθητές τα δύο παρακάτω κείμενα, εκ των οποίων το ένα είναι “Το κανίσκι” από το βιβλίο του κ.Καμηλάκη (2002, σ.311) και το άλλο είναι “Αφηγήσεις της Χαρίκλειας Βάρδα από τα Κριτσά της επαρχίας Λασιθίου, Χειρόγραφο 1448, έτους 2001”¹⁶. Να σημειωθεί εδώ ότι στη φωτοτυπία θα παραληφθούν τα τοπωνύμια του τίτλου από το δεύτερο κείμενο, ώστε οι μαθητές να μην έχουν καθόλου εικόνα από τον τόπο προέλευσης του. Κάτι τέτοιο θα εξυπηρετήσει τους σκοπούς μιας επικείμενης δραστηριότητας, που θα ανατεθεί.

Κείμενο 1: “Το κανίσκι”

- Καλημέρα Κατερίνη.
- Καλώς τη Μαριγώ. Και ποιος είναι μα το Θεό σου, που πάει ολοτζιρίτηχτος, απάνω το στενό.
- Ντα δε ντονε γνώρισες;
- Οι. Δε γκαλοπιάνει η μαθιά μου.
- Ο Μακροστελιάνος είναι και καλεί για την ξεφάντωση του Φρυσουλογιώργη του κοπελιού του Γιαννάκη, που τό 'χει ο Μιχαλάκης μου βαφτισμένο.
- Ναι αναστορούμαι το, που πήγαμε απού παέ, μεγάλη παρέα και περάσαμε καλά. Εδά που λέεις, επέρασε και μας σε κάλεσε. Θα στεφανωθεί τη γΚυριακή πού 'ρχεται οχτώ.
- Και να πάτε θέλει;
- Παναγία μου! Ντα μπορούμε να μη μπάμε που τό 'χει ο Μιχαλάκης στο λαιμό ντου κρεμασμένο; Θα πάμε Μαριγώ και θα του πάμε και κανίσκι. Ο Μιχαλάκης έχει ένα καλό κριγιάρι ξεχωρισμένο. Παρά πρέπει να σιάξουμε και τ' αποδέλοιπα. Κατέεις απατή σου Μαριγώ, ό,τι χρειάζεται. Για κάτσε επαέ να κουβεδιάσουμε.
- Ναι Κατερίνη μου. Τ' αντέτι είναι να σιαχτούνε ούλα με την αθρωπιά ντωνε. Πρωτομάης τα ξεροτήγανα, καμπόσα ζευγάρια κουλούρια και χαλάκια. Ένα τουλουμάκι καλό παλιό

¹⁶ <http://www.xanthi.ilsp.gr/mnemeia/soundfileDetail.aspx?soundid=9>

κρασί και μια μεγάλη μπουκάλα τσικουδιά. Τη νΤετάρτη λέω να ζυμώσω και να σιάξω τα κουλουρικά. Παρά θέλω Μαριγώ μου να 'ρθεις τη νΤρίτη. Θα το πω και τση Χρυσάνθης, που 'ναι κιεφτή μαστόρισσα. [...] Τη νΤρίτη νάσου τσι, τσι καλές και ξακουστές νοικοκεράδες. Εκάτσανε. Η Κατερίνη ετοίμασε το κολατσιό, μ' ό,τι έμπεψε ο Θεός....Εφάγανε, ήπιανε και τη σταλιά ντωνε. Σηκωθήκανε, ανασκουμπωθήκανε, επλυθήκανε καλά- καλά κι αρχηνίζανε. [...] Το Σάββατο σαν επέρασε το μεσημέρι, εσομάρωσε ο Μιχαλάκης τα χτήματα. Εσιάζανε ούλα τα πράματα. Εφόρτωσε στη χτηματσερή το κανίσκι, τσι τσιφίδες και μεσοσόμαρα το τουλουμάκι το κρασί. [...] Εφτάζανε όμορφα και καλά. Τσ' αποδέχτηκε ο σύντεκνος με τη συντέκνισσα. Χαρές, χαιρετούρες και φιλιά. [...]

Κείμενο 2: "Αφηγήσεις της Χαρίκλειας Βάρδα από τα Κριτσά της επαρχίας Λασιθίου, Χειρόγραφο 1448, έτους 2001"

“Εμένα η μάνα μου έκανε πάρα πολλά π’τοπούλια, και με σταρένιο βέβαια αλεύρι. - Να κάμομε, παιδιά, κι ένα πιτοπούλι. Τα λέγαμε λειψανάβατα πιτοπούλια, άλλα τ’ ανεβατά. Και μάλασσε γρήγορα-γρήγορα, μια ολιά ζύμη και στο τηγάνι. Και το πατούσε και τού 'κανε κι έτσι τρύπες-τρύπες όπως είναι ο βολίστρης για να ψηθεί γρήγορα και το τρώγαμε κι ήτανε νοστιμότατο. Την ήφθειαχνε η μάνα μου, την ήβανε στο κουρούπι και μετά ήβρισκε απού το βοταμό χουλάκια και τά 'πλυνε καλά, ήβανε ένα άσπρο πανί και τα χουλάκια απου πάνω και τά 'χωνε δα ύστερα στο λάκκο

[...]

Φέτος που ήβρεξε -οι παλιοί λέγανε ότι «τ' αόρι το βγάζει ο Μάης». Φέτος ήβρεξε. Αλλιώς, δυο χρόνια τώρα δεν είχανε θερίσει οι άνθρωποι.

Ήτανε μια μέρα ένας κι είχανε αγούρια τσαι πίνανε ρατσή, και του λένε: - Φάε κι εσύ! - Εγώ θα φάω από κεινανέ τ' γούρια, απού στέκω και τα ξανοίγω και μεγαλώνουνε; - Da εσείς απού ποιά τρώτε; - Απ' αυτά που τρώμε εμείς τα τρέφομε διαφορετικά. Ξέρομε πως δως έχεις βάλει μόνο λίγο απύρι, για το σύρκος απού λέμε.”

Καθώς το πρώτο κείμενο περιλαμβάνει εκτενή διάλογο, ο καθηγητής θα αναθέσει σε δύο μαθητές να αναλάβουν τους δύο ρόλους (Μαριγώ και Κατερίνη) και σε έναν να είναι ο αφηγητής, ώστε να γίνει η ανάγνωση από τους ίδιους. Αναφορικά με το δεύτερο κείμενο που αποτελεί αφήγηση, η ανάγνωση μπορεί επίσης να ανατεθεί σε δύο μαθητές που θα μοιραστούν το κείμενο. Ο σκοπός είναι μέσα από την ανάγνωση οι μαθητές να εμπλακούν περισσότερο στις ενδοδιαλεκτικές κρητικές ποικιλίες και να αποκτήσουν προφορικό βίωμα αυτών. Για το δεύτερο κείμενο υπάρχει μαγνητοφωνημένη η αφήγηση από την κ.Βάρδα και θα ήταν καλό να ακουστεί στην τάξη μετά την πρώτη ανάγνωση από τους μαθητές.

Αφού ολοκληρωθεί η ανάγνωση, θα ακολουθήσουν κάποιες ερωτήσεις κατανόησης των κειμένων. Ενδεικτικές ερωτήσεις για το κείμενο “Το κανίσκι” θα μπορούσαν να είναι οι εξής:

- Τι είναι το κανίσκι;
- Σε τι ζητάει βοήθεια η Κατερίνη από τη Μαριγώ;
- Τι προετοιμάζουν οι σύντεκνοι για να προσφέρουν ως δώρο στην οικογένεια του γαμπρού για το γάμο;

Ενδεικτικές ερωτήσεις για το κείμενο με τις αφηγήσεις της Χαρίκλειας Βάρδα θα μπορούσαν να είναι οι εξής:

- Τι θυμάται η αφηγήτρια από τη μάνα της;
- Σε τι χρησίμευαν τα χουλάκια;
- Τι κερνούσαν έναν ξένο οι σπιτονοικοκύρηδες;
- Γιατί ο ξένος δεν θέλει να δοκιμάσει από τα αγγούρια που του προσφέρουν;

Αφού ολοκληρωθεί η νοηματική προσέγγιση των κειμένων, θα δοθεί η οδηγία στους εκπαιδευόμενους να επιχειρήσουν να εντοπίσουν ορισμένα διδαγμένα παγκρητικά χαρακτηριστικά και στα δύο κείμενα.

Σε φωνητικό επίπεδο αναμένεται να εντοπιστούν τα εξής:α) Τα /b/, /d/, /g/ προφέρρονται χωρίς έρρινο χαρακτήρα, όπως στις περιπτώσεις *δε ντονε* αντί *δεν τον*, *Δε γκαλοπιάνει* αντί *Δεν καλοπιάνει*, *τη γΚυριακή* αντί την Κυριακή, *μη μπάμε* αντί μην πάμε (1ο κείμενο), *το*

βοταμό αντί τον ποταμό (2ο κείμενο), β) ανάπτυξη επιτασσόμενου -ε μετά το τελικό -ν των αντωνυμιών, όπως *ντωνε* αντί των (1ο κείμενο), γ) προφορά του [t] σαν [θ] μπροστά από το ημίφωνο ι, όπως *μαθιά* αντί *ματιά* (1ο κείμενο) και *ήφθειαχνε* αντί *έφθειαχνε* (2ο κείμενο). Θα παρουσιαστεί στους μαθητές, επιπλέον, το φαινόμενο κατά το οποίο ο ουρανικός φθόγγος /k/ όταν βρίσκεται πριν από [i] και [e] προφέρεται ως φατνο-ουρανικός δασύς φθόγγος [tɛ], όπως *τσαι* και *ρατσή* αντί και και ρακί, αντίστοιχα (2ο κείμενο).

Σε μορφολογικό επίπεδο αναμένεται να εντοπιστούν τα εξής: α) το κλιτικό επίθημα του α' πληθυντικού προσώπου Ενεστώτα ενεργητικής φωνής σε -ομε αντί -ουμε, όπως *κάμομε* αντί *κάμουμε*, *τρέφομε* αντί *τρέφουμε* (2ο κείμενο). Επίσης, οι διδασκόμενοι θα διδαχτούν ότι στην κρητική διάλεκτο ο μέλλοντας σχηματίζεται με το μόριο να+ ρήμα+θέλω, όπως *να πάτε θέλει* αντί *θα πάτε*. Εδώ συμβαίνει γραμματικοποίηση του ρήματος *θέλει* που λειτουργεί ως επίρρημα 'πιθανόν/ ίσως'. Σε επίπεδο σύνταξης ένα νέο γλωσσικό χαρακτηριστικό που παρουσιάζεται στο κείμενο " Το κανίσκι" και θα παρουσιαστεί στους εκπαιδευόμενους είναι ότι ο αδύνατος της προσωπικής αντωνυμίας μπαίνει μετά το ρήμα, όπως *αναστορούμαι το* αντί *το αναστορούμαι*.

Στη συνέχεια οι εκπαιδευόμενοι θα κληθούν να αναζητήσουν γλωσσικά χαρακτηριστικά του Ηρακλείου και του Λασιθίου. Στη φάση αυτή αναμένεται να εντοπίσουν τα εξής: α) ο σχηματισμός της χρονικής αύξησης σε η- σε Παρατατικό και Αόριστο, όταν αυτή αποτελεί φορέα τόνου, όπως *ήφθειαχνε* αντί *έφθειαχνε*, *ήβανε* αντί *έβανε* και *ήβρισκε* αντί *έβρισκε* (2ο κείμενο), β) η κτητική αντωνυμία τους παίρνει τη μορφή *τως* (και με ηχηροποιημένη μορφή *δως*) αντί τους (2ο κείμενο).

Έπειτα θα ζητηθεί από τους μαθητές να εντοπίσουν γλωσσικά χαρακτηριστικά των Χανίων και του Ρεθύμνου. Το αναμενόμενο είναι από μορφολογικής άποψης να βρουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: α) οι μονοσύλλαβοι τύποι των ρημάτων σε β' ενικό πρόσωπο σχηματίζονται ασυναίρετοι, όπως *λέεις* αντί *λες* (1ο κείμενο), β) τα ρήματα σε Οριστική Παρατατικού και Αορίστου παίρνουν χρονική αύξηση ε-, όταν αυτή δεν είναι φορέας τόνου, όπως *εφόρτωσε* αντί *φόρτωσε*, *εφάγανε* αντί *φάγανε* και *εσιάζανε* και *σιάζανε* (1ο κείμενο).

Με βάση την συζήτηση που προηγήθηκε, ο εκπαιδευτικός θα παρακινήσει τους μαθητές να κατατάξουν το καθένα από τα δύο κείμενα στην γεωγραφική πλευρά της Κρήτης, από όπου πιστεύουν ότι προέρχεται. Έτσι, αναμένεται να σχολιάσουν πως το κείμενο “ Το κανίσκι” προέρχεται από την περιοχή της Δυτικής Κρήτης , ενώ το κείμενο της κ.Βάρδα προέρχεται από την περιοχή της Ανατολικής Κρήτης.

Στη συνέχεια θα ακολουθήσουν οι εξής δραστηριότητες για να γίνει πλήρως ξεκάθαρη στους μαθητές η διαφοροποίηση μεταξύ των δύο κρητικών ενδογλωσσικών ποικιλιών, ενώ ταυτόχρονα να εμπεδωθούν τα βασικά παγκρητικά διαλεκτικά στοιχεία:

Άσκηση 1:

Να σημειώσετε δίπλα από κάθε γλωσσικό τύπο αν ανήκει στην ποικιλία της Ανατολικής Κρήτης, της Δυτικής Κρήτης ή αν αποτελεί παγκρητικό χαρακτηριστικό:

- τως είπες:
- εμάθαινα:
- ήφταξε:
- να πάεις:
- τση λεγα:
- να φύγω θέλει:
- να τηνε:

Άσκηση 2:

Παρακολουθήστε τα αποσπάσματα των παρακάτω βίντεο. Το πρώτο προέρχεται από την εκπομπή “Παρέα με την Αριστεά” αφιερωμένο στο Φρε Αποκορώνου¹⁷ (σημείο 35:40-σημείο 38:10), ενώ το δεύτερο προέρχεται από εκπομπή της ΚΡΗΤΗΤV και είναι αφιερωμένο στην Τουρλωτή Σητείας¹⁸ (σημείο 01:27- σημείο 02:25). Στο πρώτο απόσπασμα καλείστε να μεταφέρετε τα λόγια του βασικού ομιλητή του αποσπάσματος στην ανατολική κρητική ποικιλία, ενώ στο δεύτερο απόσπασμα καλείστε να μεταφέρετε τα λόγια του ομιλητή στην δυτική κρητική ποικιλία.

¹⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=4R3tN0QKgu4&t=3544s>

¹⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=W4F5XI6krGs>

3η φάση: Κριτική πλαισίωση

Στο στάδιο αυτό ο βασικός στόχος είναι η ανάπτυξη της κριτικής γλωσσικής επίγνωσης των μαθητών και μαθητριών. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτός, εφαρμόζονται πρακτικές με τις οποίες το κείμενο ερμηνεύεται με βάση το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο όπου εντάσσεται.

Προτείνεται να διατυπωθούν οι παρακάτω ερωτήσεις στους μαθητές, με στόχο να κατανοήσουν περισσότερο όχι μόνο τα πλούσια νοήματα των προς επεξεργασία κειμένων αλλά και την αξιοποίηση των γλωσσικών ποικιλιών σε κατάλληλο περιβάλλον επικοινωνίας:

Για το 1ο κείμενο

- Πώς είναι οι σχέσεις των ανθρώπων στην μικρή κοινωνία του χωριού;
- Με ποιο τρόπο γίνονταν οι προσκλήσεις στους γάμους στην Κρήτη στην εποχή που αναφέρεται το κείμενο (προφορική μορφή πρόσκλησης ή εντυπη); Τι δείχνει αυτό για τις σχέσεις των ανθρώπων τότε και τώρα;
- Πώς εκφράζεται η εκτίμηση των ανθρώπων προς τους συνανθρώπους τους που τους κάλεσαν στο γάμο του παιδιού τους;
- Πώς θα σχολιάζατε τη συλλογική συνεισφορά των γυναικών του χωριού στην προετοιμασία των εδεσμάτων για το γάμο;
- Πώς κρίνετε την χρήση έντονων διαλεκτικών στοιχείων στο διάλογο μεταξύ των δύο γυναικών; Θεωρείτε κατάλληλη την επιλογή χρήσης της δυτικής κρητικής ποικιλίας στη συγκεκριμένη περίπτωση;
- Τι δείχνει η αξιοποίηση της δυτικής κρητικής ποικιλίας για την πολιτιστική τους ταυτότητα;
- Με βάση τις γνώσεις που αποκτήσατε, θεωρείτε βάσιμες τις στερεοτυπικές αντιλήψεις για τις διαλέκτους; Υστερεί κάπου η επικοινωνία όταν αυτές χρησιμοποιούνται;

Για το 2ο κείμενο

- Με δεδομένο ότι τα χουλάκια είναι τα βότσαλα, εξηγήστε τον τρόπο συντήρησης των τροφίμων την περίοδο που δεν υπήρχαν ψυγεία στα σπίτια.

- Γιατί η βροχή ήταν ευλογημένη ιδιαίτερα τότε;
- Ποια ήταν η σχέση των ανθρώπων με τη γη;
- Αν η αφήγηση της κ.Βάρδα γινόταν στην πρότυπη γλωσσική ποικιλία, πιστεύετε πως θα μας μετέφερε στον ίδιο βαθμό το πολιτιστικό φορτίο και ύφος που μεταφέρει τώρα με την αξιοποίηση της ανατολικής κρητικής ποικιλίας;

Αφού ολοκληρωθεί η συζήτηση αυτή, θα ήταν σημαντικό ο εκπαιδευτικός να συνοψίσει πως οι διαλεκτικές ποικιλίες είναι ισότιμες με την πρότυπη και θα πρέπει να τις αντιμετωπίζουμε με σεβασμό γιατί είναι ουσιαστικό στοιχείο του πολιτισμού κάθε τόπου. Βέβαια, εδώ θα πρέπει να διευκρινιστεί στους μαθητές πως δεν χρησιμοποιούμε τις διάφορες γλωσσικές ποικιλίες αδιάκριτα, με την έννοια ότι κάθε φορά είναι απαραίτητο να εξετάζουμε την καταλληλότητα χρήσης με βάση τα πρόσωπα που απευθυνόμαστε, το ευρύτερο περιβάλλον όπου πραγματώνεται ο διάλογος, κ.ά.

4η φάση: Μετασχηματισμένη πρακτική

Στη φάση αυτή τίθενται προς αξιοποίηση πρακτικές με τις οποίες θα οξυνθεί η δημιουργικότητα και η κρίση των μαθητών. Προτείνεται να εφαρμοστεί η παρακάτω δραστηριότητα:

Δραστηριότητα

Με αφορμή την Παγκόσμια Ημέρα Ελληνικής Γλώσσας (8 Φλεβάρη) το σχολείο σας διοργανώνει διοργανώνει διαγωνισμό για βράβευση της καλύτερης θεατρικής παράστασης. Κάθε τμήμα της Γ' Γυμνασίου αναλαμβάνει να παρουσιάσει μια σύντομη θεατρική παράσταση, αξιοποιώντας στα διαλογικά και αφηγηματικά μέρη μια νεοελληνική διαλεκτική ποικιλία. Το δικό σας τμήμα αναλαμβάνει την αξιοποίηση της ποικιλίας της Κρήτης. Καλείστε να συνθέσετε ένα θεατρικό διάλογο, ο οποίος υποθέτετε ότι εκτυλίσσεται σε ένα καφενείο της Κρήτης όπου συναντιούνται Χανιώτες, Ρεθεμνιώτες, Ηρακλειώτες και Λασιθιώτες. Επιλέγετε εσείς το θέμα συζήτησης και συνθέτετε το διάλογο, αξιοποιώντας γλωσσικά χαρακτηριστικά που αρμόζουν στην καταγωγή του κάθε ομιλητή. Έπειτα, θα παρουσιάσετε τη θεατρική παράσταση στην υπόλοιπη σχολική κοινότητα.

Με την ολοκλήρωση της δραστηριότητας αναμένεται οι μαθητές να έχουν εμπεδώσει πλήρως τα ποικίλα γλωσσικά χαρακτηριστικά της κρητικής διαλέκτου και να έχουν αντιληφθεί την ιδιαίτερη ομορφιά και αξία των διαλέκτων γενικά.

3. Συμπεράσματα

Βασικός σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας ήταν η παρουσίαση των γνωρισμάτων της δυτικής και ανατολικής κρητικής ποικιλίας -που ακολούθησε της αναφοράς στα παγκρητικά διαλεκτικά χαρακτηριστικά- ,καθώς και η διδακτική αξιοποίησή των ενδοδιαλεκτικών ποικιλιών της Κρήτης στη σύνταξη τριών σεναρίων διδασκαλίας για το σχολικό μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας της Γ' τάξης Γυμνασίου.

Από τα τρία σενάρια διδασκαλίας το πρώτο αναφέρθηκε στην διδασκαλία του ανατολικού κρητικού ιδιώματος, το δεύτερο στη διδασκαλία του δυτικού και το τρίτο στην διδασκαλία και των δύο. Ουσιαστικά το ένα σενάριο λειτούργησε σε συμπληρωματική σχέση με το άλλο. Το τρίτο σενάριο συντάχθηκε κυρίως με σκοπό την αξιολόγηση του βαθμού εμπέδωσης των ενδοδιαλεκτικών ποικιλιών της Κρήτης και κυρίως την συνειδητοποίηση εκ μέρους των μαθητών και μαθητριών της τεράστιας ποικιλομορφίας της γλώσσας ακόμα και σε ενδοδιαλεκτικό επίπεδο.

Τα σενάρια διδασκαλίας συντάχθηκαν με βάση το Δ.Ε.Π.Π.Σ του 2021, το οποίο στοχεύει στην ανάδειξη του ρόλου που έχουν οι γλωσσικές ποικιλίες αλλά και στη διαμόρφωση υγιών και ισορροπημένων γλωσσικών στάσεων. Πιο συγκεκριμένα, στόχος ήταν μέσω των σεναρίων που προτάθηκαν για διδασκαλία οι μαθητές και οι μαθήτριες να κατανοήσουν την αξία και τη σπουδαιότητα των διαλέκτων στο γλωσσικό σύστημα αλλά και να απομακρύνουν από το μυαλό τους κάθε λογής στερεοτυπικές αντιλήψεις εις βάρος των ποικιλιών αυτών.

Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι η εναρμόνιση των τριών σεναρίων διδασκαλίας με το Δ.Ε.Π.Π.Σ του 2021 αποτελεί έναν τρόπο για να απομακρυνθούμε από τη αναχρονιστική λογική των Δ.Ε.Π.Π.Σ του 2003 και 2011, όπου η ενασχόληση με τις γλωσσικές ποικιλίες

ήταν κατά κύριο λόγο επιφανειακή. Με την εφαρμογή των τριών σεναρίων αναδείχθηκε η ανάγκη σεβασμού των διαλέκτων.

Επίσης κατά τη σύνταξη των σεναρίων διδασκαλίας αξιοποιήθηκε το μοντέλο του πολυγραμματισμού. Στη διδασκαλία ενσωματώθηκαν οπτικοακουστικά κείμενα με πλούσιο υλικό που, όπως διαπιστώθηκε, άπτεται των μαθητικών ενδιαφερόντων.

Στόχος των σεναρίων ήταν να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές την ισοτιμία των διαλεκτικών ποικιλιών και ότι αποτελούν κομμάτι της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Βασική επιδίωξη ήταν να αναπτύξουν την κριτική γλωσσική τους επίγνωση και να απενοχοποιήσουν τις διαλέκτους, αναγνωρίζοντας ότι δεν υπάρχει αξιολογική ανωτερότητα μεταξύ πρότυπης και ποικιλιών. Η σημερινή κοινή καθιερώθηκε ως πρότυπη λόγω μόνο ιστορικοκοινωνικών παραγόντων που συνετέλεσαν σε αυτό.

Με σκοπό την ανάδειξη των ελληνικών γλωσσικών ποικιλιών, επιχειρήθηκε να παρουσιαστούν οι νεοελληνικές διάλεκτοι. Σε κάθε σενάριο ενσωματώθηκε διαλεκτικό υλικό ως ένας τρόπος για να έρθουν οι μαθητές πιο κοντά με τις γλωσσικές ποικιλίες. Έπειτα έγινε εκτενής αναφορά στα διαλεκτικά χαρακτηριστικά της Κρήτης γενικά, ενώ στη συνέχεια παρουσιάστηκαν τα γνωρίσματα της Ανατολικής και Δυτικής Κρήτης σε όλα τα γλωσσικά επίπεδα. Στόχος ήταν να γνωρίσουν όχι μόνο τα παγκρητικά χαρακτηριστικά αλλά και τα επιμέρους ενδοδιαλεκτικά στοιχεία του νησιού. Οι μαθητές μπήκαν στη διαδικασία να αναρωτηθούν σχετικά με τις γλωσσικές προκαταλήψεις και τον ρόλο των ΜΜΕ απέναντι στις γλωσσικές ποικιλίες.

Εφαρμόστηκαν δραστηριότητες εξάσκησης και εμπέδωσης των ενδοδιαλεκτικών κρητικών γνωρισμάτων τόσο σε ατομικό όσο και σε ομαδικό επίπεδο. Ανατέθηκαν επίσης δημιουργικές δραστηριότητες στους μαθητές στις οποίες οι εκπαιδευόμενοι έπρεπε να σχεδιάσουν κάτι νέο, με βάση τις γνώσεις που αποκόμισαν για τις ενδοδιαλεκτικές κρητικές ποικιλίες. Επιδιώχθηκε η ανάπτυξη της δημιουργικότητάς τους και της κριτικής τους σκέψης.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε πως η διδακτική πράξη χρειάζεται οργανωμένο σχεδιασμό και εφαρμογή σεναρίων διδασκαλίας, ώστε ακολουθώντας το Πρόγραμμα Σπουδών του 2021 οι μαθητές και οι μαθήτριες να γνωρίζουν τις γλωσσικές ποικιλίες και να υιοθετούν κριτική στάση κατά την αξιοποίησή τους. Οι γλωσσικές ποικιλίες κρίνεται σκόπιμο να αντιμετωπίζονται ως ισάξιες με την πρότυπη και σε καμία περίπτωση να μην υποβαθμίζονται.

Η παρούσα εργασία θεωρείται ότι συνέβαλε στην ανάδειξη γενικά των διαλέκτων αλλά κυρίως της κρητικής, καθώς και των επιμέρους ποικιλιών της. Οι δραστηριότητες που προτάθηκαν και οι μέθοδοι που ακολουθήθηκαν ήταν μέρος μιας προσπάθειας να εφαρμοστεί η μαθητοκεντρική μάθηση, που άξονά της έχει να κινητοποιήσει τους μαθητές να ερευνήσουν οι ίδιοι και να αναζητήσουν περαιτέρω πράγματα με βάση όσα ήδη γνωρίζουν. Το οπτικοακουστικό υλικό που αξιοποιήθηκε θεωρείται αρκετά αξιόλογο και κατάλληλο, ώστε να αποτελέσει τη βάση για εξεύρεση νέου αντίστοιχου υλικού που θα αναδεικνύει τις ενδοδιαλεκτικές κρητικές ποικιλίες και τα πολιτιστικά στοιχεία των διαφόρων περιοχών της Κρήτης. Τέλος, τα σενάρια διδασκαλίας στο σύνολό τους φαίνεται να ενισχύουν την καλλιέργεια του κριτικού γραμματισμού, που αποτελεί αναγκαίο εφόδιο για κάθε νέο ειδικά στη σημερινή εποχή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγγελοπούλου, Δ. (2010). *Το γορτυνιακό ιδίωμα και η χρήση του στην εκπαίδευση*. Διδακτορική διατριβή. ΕΚΠΑ, Αθήνα. Ανακτήθηκε στις 20 Απριλίου 2024 από: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/25395> DOI: 10.12681/eadd/25395
- Ακαδημία Αθηνών (2024). *Αναλυτικά στοιχεία δείγματος διαλεκτικού ηχητικού υλικού*. Ανακτήθηκε στις 20 Απριλίου 2024 από: <http://www.xanthi.ilsp.gr/mnemeia/soundfileDetail.aspx?soundid=9>
- Ακαδημία Αθηνών. (2024). *Οι νεοελληνικές διάλεκτοι*. Ανακτήθηκε στις 5 Απριλίου 2024 από: <http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects/neohellenic/dialects>
- Ακαδημία Αθηνών. (2024). *Τι είναι διάλεκτος*. Ανακτήθηκε στις 5 Απριλίου 2024 από: <http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects/neohellenic/whatisdialect>
- Ακαδημία Αθηνών. (2024). *Τρόπος κατάταξης των νεοελληνικών ιδιωμάτων*. Ανακτήθηκε στις 5 Απριλίου 2024 από: <http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects/neohellenic/classification>
- Αρχάκης, Α. (2016). Διερευνώντας τις (καθημερινές) αφηγήσεις και τη θέση τους στην κριτική γλωσσική εκπαίδευση. Στο Χοντολίδου, Ε., Τσοκαλίδου, Ρ., Τεντολούρης, Φ., Κυρίδης, Α., & Βακαλόπουλος, Κ. (Επιμ.), *Μνήμη Σωφρόνη Χατζησαββίδη – Γλωσσ(ολογ)ικές & Παιδαγωγικές Προσεγγίσεις* (σσ. 132-156). Αθήνα: Gutenberg.
- Αρχεῖον Πολιτισμοῦ. Παλαιός πολιτικός χάρτης της Κρήτης. (χ.η.). Ανακτήθηκε στις 5 Απριλίου 2024 από: <http://www.arxeion-politismou.gr/2019/03/palaios-politikos-xartis-Kritis.html>

- Βασιλειάδου, Ε. (2023). *Η φαρασιώτικη γεωγραφική ποικιλία: διδακτικές προτάσεις για την αξιοποίηση του ιδιώματος στην Α' Λυκείου* (Μεταπτυχιακή εργασία). Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα.
- Δελβερούδη, Ρ. (2001α). Γλώσσα και διάλεκτος. Στο Α.-Φ. Χριστίδης σε συν. Μ. Θεοδοροπούλου (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα* (σελ. 50-53). Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Ανακτήθηκε στις 30 Μαρτίου 2024 από: http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_a8/index.html
- Δελβερούδη, Ρ. (2001β). Γλωσσική ποικιλία. Στο Α.-Φ. Χριστίδης σε συν. Μ. Θεοδοροπούλου (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα* (σελ. 54-57). Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Ανακτήθηκε στις 30 Μαρτίου 2024 από: http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_a9/index.html
- Ερευνητική εργασία 3ου ΕΠΑ.Λ Λαμίας. (2024). *Μαρτυρίες Μικρασιατών προσφύγων*. Ανακτήθηκε στις 26 Απριλίου 2024 από: <https://sites.google.com/site/fthprosfyges/mikrasiates-prosphyges-ste-phthiotida/martyries-prosphygon>
- Ζαμπετάκη, Ε. (2019). «*Παλαιϊνές κρητικές κουβέντες*». Ρέθυμνο: Κόκορας.
- Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. (2021). *Πρόγραμμα Σπουδών Νεοελληνικής Γλώσσας στο Δημοτικό*, Αθήνα.
- Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. (2021). *Πρόγραμμα Σπουδών Νεοελληνικής Γλώσσας στις Α', Β' και Γ' τάξεις Γυμνασίου*, Αθήνα.
- Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. (2021). *Πρόγραμμα Σπουδών Νεοελληνικής Γλώσσας στις Α', Β' και Γ' τάξεις Λυκείου*, Αθήνα.
- Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. (2022). *Πρόγραμμα Σπουδών Νεοελληνικής Γλώσσας στο Δημοτικό*, Αθήνα.
- Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. (2022). *Πρόγραμμα Σπουδών Νεοελληνικής Γλώσσας στις Α', Β' και Γ' τάξεις Γυμνασίου*, Αθήνα.

- Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. (2022). *Πρόγραμμα Σπουδών Νεοελληνικής Γλώσσας στις Α', Β' και Γ' τάξεις Λυκείου*, Αθήνα.
- Ιορδανίδου, Α., Αναστασοπούλου, Α., Γαλανόπουλος, Ι., Δρυς, Ι., Κόττα, Α., & Χαλικιάς, Π. (χ.χ.). *Γλώσσα Ε' δημοτικού. Της γλώσσας ρόδι και ροδάνι. Α' τεύχος*. χ.τ.: Ινστιτούτο τεχνολογίας υπολογιστών και εκδόσεων Διόφαντος. Ανακτήθηκε στις 10 Μάη 2024 από: <http://ebooks.edu.gr/ebooks/v2/classcoursespdf.jsp?classcode=K05>
- Κακριδή-Φερράρι, Μ. (2007). Διάλεκτος. Στο Α.-Φ. Χριστίδης & Μ. Θεοδοροπούλου (επιμ.), *Θέματα ιστορίας της ελληνικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Ανακτήθηκε στις 5 Απριλίου 2024 από: https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_02/index.html
- Καμηλάκης, Λ. (2002). *Τα κισαμίτικα νάκλια*. Αθήνα.
- Κασσωτάκης, Μ. (2021). *Το γλωσσικό ιδίωμα των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου*. (2η εκδ.). Αθήνα: Γρηγόρης
- Κατσαρού, Ε., Μαγγανά, Α., Σκιά, Α., Τσέλιου Β. (χ.χ.). *Νεοελληνική Γλώσσα Γ' Γυμνασίου*, χ.τ.: Ινστιτούτο τεχνολογίας υπολογιστών και εκδόσεων Διόφαντος. Ανακτήθηκε στις 12 Μάη 2024 από: <http://ebooks.edu.gr/ebooks/v2/classcoursespdf.jsp?classcode=K09>
- Κατσούδα, Γ. & Χαιρετάκης, Γ. (υπό έκδ.). *Εισαγωγή στις νεοελληνικές διαλέκτους: η περίπτωση της κρητικής διαλέκτου*.
- Κοντοσόπουλος, Ν. (1988). *Γλωσσικός Άτλας της Κρήτης*. Ηράκλειο, 20-29. Ανακτήθηκε στις 5 Απριλίου 2024 από http://www.komvos.edu.gr/glwssa/odigos/thema_d5/Keimeno7.htm
- Κοντοσόπουλος, Ν. (2008). *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Κοντοσόπουλος, Ν. (2015). *Η κρητική διάλεκτος: Ιστορία- εξέλιξη και η νεώτερη μορφή της στο γραπτό και προφορικό λόγο. Συνημμένη βιβλιογραφία*. Αθήνα: Βιβλιοεπιλογή.

- Μυτούλα, Κ. (2008). *Εισαγωγή*. Ανακτήθηκε στις 5 Απριλίου 2024 από:
https://www.greek-language.gr/greekLang/medieval_greek/bibliographies/idiomatic/intro.html
- Παπαναστασίου, Γ. (2015). Η σημερινή κατάσταση των νεοελληνικών διαλέκτων. Στο Μ. Τζακώστα (επιμ.), *Η διδασκαλία των νεοελληνικών γλωσσικών ποικιλιών και διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση* (σσ. 3-48). Αθήνα: Gutenberg.
- Σιακαβέλα, Σ. (2017). *Τα νοταριακά έγγραφα του Μανουήλ Γρηγορόπουλου ως πηγή για τη κρητική διάλεκτο του 16ου αιώνα*. Ανακτήθηκε στις 10 Απριλίου 2024 από:
https://hellanicus.lib.aegean.gr/bitstream/handle/11610/17844/siakavela_ptyxiaki_final.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Στάμου, Α.Γ., Αρχάκης, Α. & Πολίτης, Π. (2016). Γλωσσική ποικιλότητα και κριτικοί γραμματισμοί στον λόγο της μαζικής κουλτούρας: Χαρτογραφώντας το πεδίο. Στο Α.Γ. Στάμου, Π. Πολίτης, Α. Αρχάκης (Επιμ.), *Γλωσσική Ποικιλότητα και Κριτικοί Γραμματισμοί στο Λόγο της Μαζικής Κουλτούρας: Εκπαιδευτικές προτάσεις για το Γλωσσικό μάθημα* (σσ. 13-55). Καβάλα: Σαΐτα.
- Στρατιδάκης, Χ. (2019). Ενεργοποιώντας το γλωσσικό πολιτισμικό κεφάλαιο των μαθητών: προσεγγίσεις και ερευνητικές εργασίες για την κρητική διάλεκτο. Στο I. Kappa & M. Tzakosta (eds), *Proceedings of the 7th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*, (σσ. 186-192). Patras: University of Patras.
- Συμεωνίδης, Β. (2012). Η θέση των διαλέκτων στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: Ένα παράδειγμα αξιοποίησης της ποντιακής. Στο Γ. Ανδρουλάκης (επιμ.), *Γλωσσολογικό Συνέδριο 4α Τζαρτζάνεια. Οι Γεωγραφικές και Κοινωνικές Ποικιλίες της Νέας Ελληνικής Γλώσσας και η Παρουσία τους στην Εκπαίδευση , 7-9 Δεκεμβρίου 2012* (σσ. 132-141). Βόλος: Εργαστήριο Μελέτης, Διδασκαλίας και Διάδοσης της Ελληνικής Γλώσσας. Ανακτήθηκε στις 15 Απριλίου 2024 από:
https://users.sch.gr/symfo/sholio/diafora/12/tzartzania2012_simeonidis.pdf

- Τζακώστα, Μ. (2014). Οι γλωσσικές ποικιλίες στην ελληνική πρωτοβάθμια εκπαίδευση: Σκέψεις και προβληματική για τον σχεδιασμό ενός προγράμματος διδασκαλίας. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 34: 422-430.
- Τζίτζιλής, Χ. (2000). Νεοελληνικές διάλεκτοι και νεοελληνική διαλεκτολογία. Στο. Α.-Φ. Χριστίδης et al (επιμ.), *Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοί της* (σσ.15-22). Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Ανακτήθηκε στις 15 Απριλίου 2024 από: https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/studies/dialects/thema_a_1_2/index.html
- Τσάκωνα, Β. (2007). *Η Ποντιακή Διάλεκτος*. Ανακτήθηκε στις 5 Απριλίου 2024 από: https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/studies/dialects/thema_b_11/index.html
- Τσάκωνα, Β. (2007). *Κρητική και άλλες νότιες διάλεκτοι (Κύθηρα, Αντικύθηρα, Σαντορίνη (Θήρα), Ανάφη, Μήλος)*. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Ανακτήθηκε στις 5 Απριλίου 2024 από: https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/studies/dialects/thema_b_6/index.html
- Τσόκα, Ο. (2013). *Διάλεκτοι και εκπαίδευση: Το ιδίωμα των Ιωαννίνων*. (Μεταπτυχιακή εργασία). Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα. Ανακτήθηκε στις 15 Απριλίου 2024 από: <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/file/lib/default/data/2155116/theFile>
- Τσολάκης, Λ. Χ., Αδαλόγλου Κ., Αυδή, Α., Λόππα Ε., Τάνης Δ. (χ.χ.). *Γενικό Λύκειο. Έκφραση- Έκθεση. Α' τεύχος*. χ.τ.: Ινστιτούτο τεχνολογίας υπολογιστών και εκδόσεων Διόφαντος. Ανακτήθηκε στις 12 Μάη 2024 από: http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2674/Ekfrasi-Ekthesi_A-Lykeiou_html-empl/
- Τσολάκης, Λ. Χ., Αδαλόγλου Κ., Αυδή, Α., Λόππα Ε., Τάνης Δ. (χ.χ.). *Γενικό Λύκειο. Έκφραση- Έκθεση. Β' τεύχος*. χ.τ.: Ινστιτούτο τεχνολογίας υπολογιστών και εκδόσεων Διόφαντος. Ανακτήθηκε στις 12 Μάη 2024 από:

http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2676/Ekfrasi-Ekthesi_B-Lykeiou_html-empl/

Τσολάκης Λ., Χ., Αδαλόγλου Κ., Αυδή, Α., Γρηγοριάδης, Δανιήλ, Α., Ζερβού Ι., Λόππα, Ε., Τάνης Δ. (χ.χ.). *Γενικό Λύκειο. Έκφραση- Έκθεση. Γ' τεύχος. χ.τ.*: Ινστιτούτο τεχνολογίας υπολογιστών και εκδόσεων Διόφαντος. Ανακτήθηκε στις 12 Μάη 2024 από:

http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2678/Ekfrasi-Ekthesi_G-Lykeiou_html-empl/

Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων (ΦΕΚ 146/Α/27-9-1984). Τροποποίηση του αναλυτικού προγράμματος των Σχολείων Μέσης Γενικής Εκπαίδευσης. Ανακτήθηκε στις 3 Μάη 2024 από:

https://www.et.gr/api/DownloadFeksApi/?fek_pdf=19840100146

Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων (ΦΕΚ 131/ Β' / 07-02-2002). *Πρόγραμμα Σπουδών των μαθημάτων των Α', Β', Γ' τάξεων του Ενιαίου Λυκείου*. Ανακτήθηκε στις 3 Μάη 2024 από:

https://www.et.gr/api/DownloadFeksApi/?fek_pdf=20020200131

Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων (ΦΕΚ 1562/ Β' / 27-06-2011). *Πρόγραμμα Σπουδών για τα μαθήματα Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία, Νέα Ελληνική Γλώσσα και Νέα Ελληνική Λογοτεχνία της Α' τάξης Γενικού Λυκείου*. Ανακτήθηκε στις 3 Μάη 2024 από:

https://www.et.gr/api/DownloadFeksApi/?fek_pdf=20110201562

Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων (ΦΕΚ 4911/ Β' / 31-12-2019). *Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας της Γ' τάξης Γενικού Λυκείου*. Ανακτήθηκε στις 3 Μάη 2024 από:

https://www.et.gr/api/DownloadFeksApi/?fek_pdf=20190204911

Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων (ΦΕΚ 1948/ Β' / 24-03-2023). *Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας των Α', Β' και Γ' τάξεων Γενικού Λυκείου*. Ανακτήθηκε στις 3 Μάη 2024 από:

https://www.et.gr/api/DownloadFeksApi/?fek_pdf=20230201948

Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων. (2003). *Δ.Ε.Π.Π.Σ της ελληνικής γλώσσας για το Γυμνάσιο*. Ανακτήθηκε στις 7 Μάη 2024 από: http://ebooks.edu.gr/info/cps/3deppsaps_GlossasGimnasiou.pdf

Φραγκουδάκη, Α. (1987). *Γλώσσα και ιδεολογία. Κοινωνιολογική προσέγγιση της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Φτερνιάτη, Α. (2010). Το διδακτικό υλικό για το γλωσσικό μάθημα του δημοτικού και η παιδαγωγική του γραμματισμού και των πολυγραμματισμών. *Νέα Παιδεία* 135, σσ.37-61.

Χατζησαββίδης, Σ. & Χατζησαββίδου, Α. (χ.χ.). *Γραμματική Νέας Ελληνικής Γλώσσας Α', Β', Γ' τάξη Γυμνασίου*. χ.τ.: Ινστιτούτο τεχνολογίας υπολογιστών και εκδόσεων Διόφαντος. Ανακτήθηκε στις 10 Μάη 2024 από: http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/pdf/8547/774/21-0058-02_Grammatiki-Neas-Ellinikis-Glossas_A-B-G-Gymnasiou/

Οπτικοακουστικό Υλικό

Ασιερόμπασμαν (παραδοσιακό Κύπρου) | "Το Αλάτι της Γης". Ανακτήθηκε στις 29 Απριλίου 2024 από: <https://www.youtube.com/watch?v=JJzBAPz0jsY>

CHORA SFAKION .Σφακιά Κανάκης Γερωνυμάκης, Απο την αυτάρκεια στη σπουδή!!!
Ανακτήθηκε στις 27 Απριλίου 2024 από: <https://www.youtube.com/watch?v=F-LQraxRj4A>

Κρήτη "Παρέα με την Αριστέα" Φρε Αποκορώνου!. Ανακτήθηκε στις 10 Μάη 2022 από: <https://www.youtube.com/watch?v=4R3tN0QKgu4&t=3544s>

ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΑΩΤΗ ΣΗΤΕΙΑΣ. Ανακτήθηκε στις 10 Μάη 2022 από: <https://www.youtube.com/watch?v=W4F5Xl6krGs>

Οι άγραφοι θεσμοί και τα εθιμικά γνωρίσματα των βοσκών του Ψηλορείτη. Ανακτήθηκε στις 20 Απριλίου 2024 από: <https://www.youtube.com/watch?v=kZa4hj54FUg>

Την πατρίδαμ' έχασα | Κωνσταντίνος και Ματθαίος Τσαχουρίδης | Πόντος – Σταύρωση και Μνήμη @Ηρώδειο. Ανακτήθηκε στις 20 Απριλίου 2024 από: <https://www.youtube.com/watch?v=EUZEvAzr0T4>

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.